

„Transilvaniae civitas primaria”

Az erdélyi városok kialakulásával és fejlődésével, a feudális keretek meggyengítésében, illetve bomlasztásában játszott szerepükkel számos kiadvány foglalkozott az elmúlt másfél évszázadban. A lakosság sajátos etnikai összetétele folytán és a politikai változások következményeképpen e városok múltjának vizsgálatát, sorsuk alakulásának bemutatását egyaránt feladatának tekintette a magyar, a szász és a román történetírás. Az elkészült helytörténeti feldolgozások és részlettanulmányok ismeretében, a várostörténet-kutatás eredményei ellenére, jogosnak tűnik az a feltételezés, hogy a vizsgáldás irányait tovább lehet és kell bővíteni. Olyan irányú kutatásokra van szükség, amelyek megismertetik a mai olvasóval a középkori városok helyét és szerepét Erdély gazdasági, társadalmi, politikai és művelődési életében, ugyanakkor felelevenítik a városok hajdani arculatát, és amit mindennél fontosabbnak vélünk: a középkori város mindennapjait.

A városok múltjának rendszeres vizsgálata érdekében a történészek és más rokon szakmabeliek összefogó, céltudatos munkájára van szükség, hisz ők a hivatott megszólaltatói az ásatások, de még inkább az építkezések során szinte nap mint nap felszínre került leleteknek, valamint a levéltárakban századokon át féltve őrzött iratoknak és a sok pusztítást átvészelt művészeti, építészeti és más emlékeknek. A szakembereknek a faragott kövek, használati eszközök, viseletek és szokások szóra bírása mellett kötelessége felkutatni és közzétenni a múlt jelentős eseményeit rögzítő kézíratos forrásokat is, úgyhogy általuk lehetővé tegyék a letűnt idők minél alaposabb megismerését. E célt igyekeznek szolgálni jelen kötet forrásanyaga is, mely Kolozsvár lakóinak közel négyszáz évvel ezelőtti életviszonyaiba enged betekintést.

Az olvasó jogos elvárásának teszünk eleget, amikor XVII. századi emlékiróink, illetve műveik bemutatása előtt áttekintjük „Erdély első városa” ez időbeli történetének főbb eseményeit. A szándék annál is inkább indokolt, mivel ezek értékeléséhez éppen e kötetben közlésre kerülő elbeszélő kútfők nyújtanak igen hasznos ismeretanyagot. Ezért bevezetőnk mindenekelőtt a közölt művekben foglaltak jobb megértését hivatott elősegíteni. Ez indokolja a XVII. századi városkép megrajzolását is, valamint az ekkori Kolozsvár művelődési életének vázlatos áttekintését.

Bevezetőnknek a kolozsvári emlékirókat tárgyaló része a kötet anyagához kapcsolódó historiográfiai kérdésekre óhajt feleletet adni. A városi történetírás fejlődésének nyomon követése olyan művelődéstörténeti alapkérdés, amelyvel kapcsolatosan a szaktudomány mindmáig viszonylag kevés eredményt mutatott fel. Mikor e kötetben közzétett feljegyzések, jegyzőkönyvek, naplók és más emlékiratformák történeti-irodalmi értékének meghatározása érdekében a városi történetírással is foglalkozunk, nem tévesztjük szem elől, hogy a próbálkozás esetleges buktatóival szintén számot kell vetnünk. A feladatot még nehezebbé teszi az a körülmény, hogy a közrebocsátott anyag megszabja vizsgálódásunkat mind térben, mind időben.

Kolozsvár a XVI–XVII. század sodrában

A város XVII. századi múltját kutatva mindjárt előjáróban el kell mondanunk, hogy jóllehet Kolozsvár független közigazgatási egység, amely szabad királyi városként falainak és a polgárok fegyvereinek oltalma alatt éli a maga sajátos életét – szinte mint állam az államban –, sorsa szorosan összefügg az erdélyi fejedelemségével. Egy másik körülmény, amelyet szintén tekintetbe kell vennie az olvasónak: városunk XVII. századi, illetve XVIII. század eleji fejlődésének megértéséhez ha futólagosan is, de fel kell idéznünk a megelőző évszázad jó néhány eseményét.

Szapolyai János 1541 júliusában bekövetkezett halála után a török minden erejével igyekezett megakadályozni

azt, hogy a Szapolyaitól birtokolt országrészek a váradi béke (1538) feltételeinek megfelelően Habsburg Ferdinánd kezébe kerüljenek. A királlyá választott, alig néhány hónapos János Zsigmond atyai örökségének megvédésére való hivatkozással II. Szulejmán szultán fegyverrel üzte el Buda alól az ostromló német hadakat, de ezt követően a középkori fővárost az ország jelentős részével együtt a saját birtokába vette (1541). Parancsára a csecsemő János Zsigmond özvegy édesanyja és az egész udvartartás Erdélybe hurcolkodott. A királyi család előbb Lippára kényszerült vonulni, majd Gyulafehérvárt állapotodott meg, ahol az üresen álló püspöki palota vált otthonává s a szekularizált püspöki jószágok, valamint a kincstári birtokok fedezték az udvartartás költségeit. Így lett Gyulafehérvár – politikai és nem utolsósorban hadászati megfontolásokból, valamint az 1542-ben tartott tordai és marosvásárhelyi országgyűlés intézkedései nyomán¹ – a kialakuló erdélyi fejedelemség székvárosává. Jóllehet hivatalosan Gyulafehérvár volt az ország fővárosa, a XVI. század utolsó harmadában már a mintegy 8000 lakosú Kolozsvárt tekintették nemcsak az erdélyiek, hanem az itt megforduló idegenek is a fejedelemség első városának. E látszólag gyors ütemű fejlődés természetes, hiszen az erdélyi fejedelemség belső viszonyainak XVI. századi alakulását nyomon követve jól megfigyelhető egyes városi települések jelentőségének megnövekedése. Közéjük tartoztak elsősorban a déli és keleti határvidéken kialakult és a szomszédos Havaselvével, illetve Moldvával élénk kereskedelmi kapcsolatot fenntartó városok, mint Szeben, Brassó és Beszterce. Bár Kolozsvár a fenti útvonalaktól kissé távolabb, a fejedelemség belsejében feküdt, vásárváros volta és ennek nyomán a távolsági kereskedelemben való erőteljes részvétele mégis nagyon jó fejlődési lehetőséget biztosított számára. Magas szintű kézművesipara, valamint az északi és nyugati kereskedelmi központokkal kiépített összeköttetései már a XVI. század második felében olyan anyagi jóléthez juttatta polgárságát, amilyennel kevés erdélyi város lakói rendelkeztek. Nem alaptalanul nevezték el akkor a kortársak Kolozsvárt „kincses” városnak. E büszke nevet pedig nemcsak tetszetős külsejével érdemelte ki, ha-

nem országosan ismert jómódja és szellemi téren kifejezésre jutó fejlettsége révén is.

Nem véletlen, hogy Kolozsvár tekintélye a XVI. század derekán nőtt meg számottevően. Buda elestével és az oszmán hatalom közép-európai terjeszkedésével nemcsak az egykori fényes királyi udvar szorult ki onnan, hanem azzal együtt távozott a város vagyonos polgárságának jelentős része is. A török elől Erdélybe húzódó és gazdasági összeköttetéseit itt újból kiépíteni törekvő polgárok elsősorban Váradon és Kolozsvárt telepedtek meg. Jelenlétük és az ország politikai életét irányító fejedelmi udvarral fenntartott szoros kapcsolataik mindennél jobban kifejezésre juttatják kettőjük egymásrautaltságát. Évtizedek során az egyre jobban megszilárduló fejedelmi hatalom és a vagyonosodó polgárság között valóságos szövetségi viszony alakul ki. E folyamat következménye az is, hogy Kolozsvár jelentős földbirtokra tesz szert. A város már korábban is kitartóan bővítette határát a szomszédos nemesi birtokok rovására, a fejedelemség megalakulása után birtokszerző politikája egyre következetesebbé vált, és e körülmény gazdasági életének alakulását is jelentős mértékben befolyásolta. A XIV. és XV. század folyamán adomány vagy vétel útján a közelben szerzett birtokok (Boctelke, Undótelke vagy Tarcsaháza, Felek, Szentmiklós, Fejérd) mellett a következő századokban már távolabbi tájakon, mégpedig Torda vármegyében (Asszonyfalva, Alsófüle, Felsőfüle, Szentmárton), valamint Belső-Szolnok vármegyében (Csáka, Gucfalva vagy Kabalapataka, Györkepataka vagy Gyurkapataka, Hagymás, Hosszúmező, Lak, Újfalu vagy Tormapataka, Véck) és másutt is számottevő birtoka volt a városnak.² A XVI. század végén elsősorban kereskedelmi kapcsolatai, de mezőgazdasága révén is Kolozsvár olyan anyagi tartalékokkal rendelkezett, hogy nehézség nélkül ki tudta segíteni Báthory Zsigmond fejedelmet negyvenezer forintot meghaladó összeggel. Ezért viszont előnyös feltételek mellett kapta zálogul a széki és kolozsi sóbányát, amelyeknek jövedelme tovább gyarapította bevételeit.³

A város fejlődése a XVI. század második felében mind határozottabb irányt nyert, és az utolsó évektől eltekintve

zökkenésmentesen alakult. Elmondható az is, hogy a fejedelemségnek János Zsigmond uralkodása idején a Portával kiépült kapcsolatai szilárd és állandó jelleget öltöttek. Azok sem Báthory István fejedelemsége alatt, sem a lengyel trónra történt megválasztása után (1575), midőn bátyja, Kristóf állt az erdélyi fejedelemség élén, mit sem változtak. Annál lényegesebb és messzebb kiható fordulat következett be az egész fejedelemség s természetesen Kolozsvár életében is, amikor Báthory Kristóf fia, Zsigmond szakított a törökpárti politikával és jezsuita befolyás alatt Habsburg-segítséggel igyekezett lerázni az oszmán fennhatóságot. Az 1593-ban megindult tizenöt éves háborúhoz szervesen kapcsolódó új politikai iránynak az erdélyi főurak körében is akadtak hívei, de nagy többségük határozottan ellenezte azt. A fejedelmi udvar Habsburg-barát politikáját ellenzőkre nagyon szomorú sors várt: az ország vezető politikusai közül tíznél is többen – minden bírósági eljárás nélkül – életükkel fizettek eltérő véleményükért. Kolozsvár is tanúja volt a fejedelmi önkény véres megnyilvánulásának. Báthory Zsigmond 1594. augusztus 30-án a város piacán (ugyanott, ahol 19 évvel korábban a Báthory István elleni Bekes-féle felkelés híveit kivégezték) fejeztetett le öt úgynevezett összeesküvőt, köztük a fejedelemség kormányzásában nemrég még tevékenyen részt vevő, nagy tekintélyű Kendi Sándort. Pedig az adott körülmények között a törökkel való politikai kapcsolatok további fenntartásáért kardoskodók oldalán állott a politikai józanság és a nagyobb felelősségtudat. Bár az oszmán birodalom már a XVI. század végén számtalan jelét adta mind politikai, mind katonai gyengeségének, a sorsdöntő pillanatokban még mindig erősebbnek bizonyult, mint az örökös pénzzavarral küzdő és katonailag is gyengén felkészült Habsburgok. Ez utóbbiak, ha pillanatnyilag sikereket értek is el, a helyzetet tartósan nem tudták a maguk javára fordítani. Tehetetlenségükre és kapkodó politikájukra mindennél jobban rávilágítanak a századforduló erdélyi eseményei. A valóságot néha józanul mérlegelő, máskor viszont már-már beszámíthatatlannak tekinthető Báthory Zsigmond többszöri lemondását sem sikerült helyzetük végleges megszilárdítására felhasználni. A fejedelemség

birtokbavételére ideküldött hadvezérük, Giorgio Basta erőszakossága és gátlástalansága még a törökellenes politika kimagasló személyiségét, Mihály vajdát is pusztulásra kárhoztatta.

A politikai helyzet hirtelen fordulatai nemcsak felborították a Habsburgok elgondolásait, hanem egyenesen veszélyeztették a számukra igen értékes Erdély megszerzését. Éppen ennek tudatában egy idő után igyekeztek Báthory Zsigmondot teljesen félreállítani. Terveikben fontos szerepet szántak a török elleni harcokból ismert havaselvi uralkodónak, Mihály vajdának. Havaselve vajdájában azonban a császári udvarnak csalódnia kellett, mivel ez nem elégedett meg a neki szánt zsoldosvezér szerepével. Ki is derült ez, mikor 1599. október végén a Báthory Zsigmond helyébe trónra lépett Báthory Endre csapatai fölött Mihály vajda Sellenberknél diadalt aratott. A győzelmet követően – amint ezt a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc feljegyzéseiben olvashatjuk – II. Rudolf császár követe útján köszönetet mondott Mihály vajdának azért: „hogy Erdélyt nem hagyta tőle elidegenedni, hanem keze alá hajtotta”.⁴ A továbbiakban azonban Rudolf – az említett forrás szerint – meghagyta a győzőnek, hogy távozzék saját országába, mivel „Erdélyre pedig gondot akar ezután viselni a császár”.⁵ Mihály vajda haragos válaszát Nagy Szabó Ferenc románul jegyezte fel, mintegy érzékelteni óhajtva ezzel is a szavak hitelességét: *Bá zo nu oj dá* – s amelyeket a vajda meg is magyaráz: „... nem adom, mert én vettem meg Erdélyt s bírni is akarom, senkinek nem adom”.⁶ Könnyen felmérhető, hogy e magatartás milyen hatást váltott ki Prágában, a császári udvarban.

Az erdélyi események alakulásában, különösen 1600 májusával kezdődően Kolozsvár szerepe az eddiginél is jobban megnőtt. Az itt tartott politikai megbeszélések és az országgyűlések végzései által a város már a korábbi években is mindjobban belesodródott az országos politikába, viselve nemegyszer ennek súlyos következményeit. A sorsdöntőnek mondható hónapok eseménysorából ki kell emelnünk azt a nagy küzdelmet, melyet az egymással szembefeszülő két tábor, vagyis a császáriakkal szövetkezett nemesség és a Mihály vajda köré csoportosulók vívtak

Kolozsvár megnyeréséért. A város polgárságának állásfoglalása ugyanis egyik tábor számára sem volt közömbös. A városi levéltárban őrzik Csáky Istvánnak, az ország generálisának a kolozsvári tanácshoz intézett levelét, amelyben ez 1600. szeptember 3-án, a miriszlói csatát megelőző hetekben a város katonai segítségét kéri.⁷ Ugyanakkor Mihály vajda is több adomány- és kiváltságlevelüket megújította, igyekezett a várost a maga oldalára vonni. Midőn a százférfiak titkon értesítették őt a nemesség segélykéréséről, a vajda nagy birtokadomány kilátásba helyezésével akarta biztosítani magának a város hűségét.⁸

A miriszlói csatában (1600. szeptember 18.) a kolozsvári segédcsapatok Basta oldalán vettek részt, és ezért a város bizakodással folyamodott a császárhoz, kegyelmét kérve és hűséget ígérve. Hűségfogadalma ezúttal is rövid életű volt, mert a visszatérő Báthory Zsigmondot újra befogadta falai közé, és a törökpárti nemesség egy része 1601 februárjában éppen a Kolozsvárt tartott országgyűlésen választotta őt ismét fejedelemmé.⁹

A nemesség állásfoglalása a császáriak számára újra időszerűvé tette a Mihály vajdával való szövetkezést. A színleg megbékélt Basta és Mihály vajda együttesen felvonuló csapatai 1601. augusztus 3-án Goroszlónál megfutamították Báthory Zsigmond hadait. A győzelem után nyitva állt az út Erdély belsejébe, s amint az itt közlésre kerülő forrásokból kitűnik, a kolozsváriak – ez újabb elpártolás után – félelemmel eltelve küldték polgártársukat, Filstich Pétert többedmagával a város felé közeledő seregek elé. A város ugyan elkerülte a katonai megszállást és a vele járó pusztítást, de a hóstátok megérezték a győztes hadak itteni táborozását (augusztus 9–15.). A vajda és Basta csapatai augusztus 16-án továbbvonultak Torda felé, amelynek közelében, a Keresztesmezőn Basta augusztus 19-én vallon zsoldosaival orvul megölette Mihályt.

Pillanatnyilag minden hatalom Basta kezében összpontosult, a nyugtalanság azonban tovább tartott, sőt fokozódott azáltal, hogy a goroszlói csatavesztés után Moldvába futott Báthory Zsigmond szeptember elején megint visszatért a fejedelemségbe, ahol a brassóiak és a törökök segítségével, valamint a közsékelyek szabadságainak meg-

adásával igyekezett uralmát biztosítani.¹⁰ Néhány hónap elteltével azonban, 1602 februárjában újból egyezkedni kezdett Bastával, és júniusban most már végleg elhagyta Erdélyt.¹¹ A mind önkényesebben viselkedő császáriakkal szemben, akik a fejedelemséget meghódított tartománynak tekintették, a nemesség egy része Székely Mózes vezetésével fegyverkezni kezdett. Csapataikat azonban Tövisnél 1602 júliusában Basta szétverte, s ekkor a legtöbben a temesvári pasa fennhatósága alá tartozó területre menekültek. Innen nyomultak be 1603 áprilisában Székely Mózes vezetése alatt jelentős török és tatár segéderők támogatásával. Gyulafehérvár elfoglalása után Székely Mózes felvette a fejedelmi címet, és csapatai élén erőltetett menetben igyekezett Kolozsvár felé. Forrásaink részletekbe menően szólnak a Kolozsvárt magát biztonságban nem érző Basta távozásáról, a város körülzárásáról és feladásának körülményeiről. Megismerjük a lakosság életében végbemenő változásokat: a német helyőrség elvonulását, a jezsuiták kiűzését s rendházuk, valamint templomuk elpusztításának körülményeit.

Székely Mózes csapatai a császáriakkal és az őket támogató Radu Șerban havaselvi vajdával Brassó közelében vívott ütközetben (1603. július 17.) súlyos vereséget szenvedtek, s maga a fejedelem is a csatában lelte halálát. Kévsébé ismert, hogy ezt követően Kolozsvár ismét Basta kezébe került, és csak hatalmas váltságdíjjal, mintegy 70 000 forint hadisarccal tudta magát megváltani. A haragos császári hadvezér így is több polgárt börtönbe vettett, Tótházi Mihály királybíró-t lefejeztette, s a várost minden eszközzel korlátozta szabadságának és kiváltságainak gyakorlásában. Különösen nehéz időszak kezdődött el a Szamos-parti városban, s ez Bastának 1604 áprilisában Erdélyből való távozásával sem szűnt meg. A megfélemlített tanács és polgárság Bocskai István fejedelem hűségére felszólító leveleit is hosszabb ideig válasz nélkül hagyta. Itt jegyezzük meg, hogy a császári udvar politikájával szembe forduló Bocskai fejedelemmé választása maga is azt tanúsítja, hogy a két nagyhatalom – a Habsburgok és a Porta – küzdelmében még mindig a török fennhatóság elismerése mutatkozott célravezetőbbnek.

Abból az esettségéből, amelybe a XVI–XVII. század fordulóján Báthory Zsigmond kapkodó magatartása taszította nemcsak Kolozsvárt, hanem egész Erdélyt, csupán az 1613-ban trónra lépő Bethlen Gábornak sikerült kiemelni a fejedelemséget. A felemelkedés útja göröngyös volt, hisz a váratlanul elhunyt Bocskai helyébe megválasztott Rákóczi Zsigmond (1607) idős és beteges lévén, nehézségekkel teli egyévi uralkodás után lemondott a trónról, és helyébe az alig 18 éves dúsgazdag Báthory Gábor lépett. Súlyos külső és belső zavarokat kiváltó uralkodásának következményeit Kolozsvár is nemegyszer hátrányosan érezte. Mikor a Habsburgok a fejedelemség újbóli megszervezése érdekében 1611-ben csapatokat indítottak Erdélybe, Kolozsvár ismét hadszíntérré változott. A Szilágyságon átvonuló császári hadsereg július 17-én Kolozsvár falai alatt táborozott, és megadásra szólította fel a várost. A közgyűlési jegyzőkönyvekből, amelyeket ez időben ifj. Heltai Gáspár vezetett, részletesen ismerjük az ostromzár leírását és a város július 25-i feladásának körülményeit.¹² Segesvári Bálint történeti feljegyzéseiből tudjuk, hogy jöllehet Báthory Gábor a brassói papírmalom mellett 1611. július 9-én súlyos vereséget szenvedett a Habsburgokkal szövetséges Radu Șerban csapataitól, trónját továbbra is meg tudta tartani, s így Kolozsvár polgárai saját fejedelmüktől kellett hogy kegyelmet kérjenek. A város feladása miatt – büntetésképpen – a fejedelem 12 000 forintot követelt a lakosságtól. Csak ennek ellenében volt hajlandó szabadságaikat biztosítani. A válasz a kolozsváriak részéről nem maradt el: 1613. október 2-án a török és tatár csapatok elől hátráló Báthory Gábor a város falaihoz érkezve, nem nyert bebocsátást.¹³

Miután Bethlen Gábort 1613. október 21-én a kolozsvári főtérségi templomban fejedelemmé választották fordulat következett be mind a város, mind pedig Erdély történetében. 1613-mal a lendületes fejlődés közel fél évszázadig tartó időszaka vette kezdetét. Olyan időszaké, amelyet elsősorban a nagy fejedelem, Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György és részben fia, II. Rákóczi György uralkodása tölt ki. A minden téren megmutatkozó haladás nemcsak eltüntette a századfordulón keletkezett romlás nyomait, az

általános visszaesést, hanem a város fejlődésének új távlatait nyitotta meg.. Bethlen és a két Rákóczi alatt megszilárdultak az ipar továbbfejlesztéséhez, főleg pedig a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítéséhez szükséges feltételek, és ezért politikai célkitűzéseikben a fejedelmek ismét az anyagilag tehetős polgárságra támaszkodhattak. Ha valamivel lassúbb ütemben is, de ugyancsak számottevő fejlődés tapasztalható az iskolázás és általában a műveltség, valamint a városépítés terén is. Kolozsvár ezekben az évtizedekben visszanyerte politikai jelentőségét. Jóformán nem volt országgyűlés és alig hoztak olyan természetű határozatot, amelynek ne lett volna helyi vonatkozása. Így lett ismét Kolozsvár a nemzetközi politikában is jelentős helyet elfoglaló erdélyi fejedelemség élenjáró városa. Ezt a fél évszázadot maguk a kortársak is, és még inkább a közvetlen utódok, Erdély aranykorának tekintették.

Ezt az ígéretes fejlődést derékbe törte II. Rákóczi György 1657-ben megindított lengyelországi hadjárata. A szultán engedélye nélkül kezdeményezett és katonailag kellően elő nem készített vállalkozás, amellyel Rákóczi a lengyel trónt akarta megszerezni, nemcsak hogy teljes kudarccal végződött, hanem maga után vonta a fejedelem letételét is. Mivel Rákóczi nem engedelmeskedett a szultáni parancsnak, kezdetét vette a több évig tartó török-tatár fegyveres beavatkozás, amelynek nyomán a fejedelemség nagy része elpusztult, lakossága pedig tetemesen megcsappant. Óriási méretű volt a romlás, mely 1657 és 1662 között Erdélyt érte s vele együtt Kolozsvárt is sújtotta. Az említett évek eseményei olyan megpróbáltatások elé állították a várost, amelyet hosszú évtizedek során sem tudott kiheverni. Linczigh Jánosnak, a város bátor királybírájának feljegyzéseiből tudjuk meg, hogy 1658 szeptemberében többek között a szilisztriai basa és a tatár kán török, tatár, kozák és más segédcsapatok kíséretében foglyok ezreit hurcolva magával, égetve és rabolva érkezett a város falai alá. A tanács, hogy elejét vegye a teljes pusztulásnak, ajándékokat küldött a vezetők számára. Nem számítva a sok értékes holmit – aranyos kupákat, drága fegyvereket, posztóféléket –, csupán készpénzben mintegy

38 000 tallérral váltották meg életüket és javaik egy részét. II. Rákóczi György félreállítására véget 1660 májusában maga a budai basa, Szejdi Ahmed vonul be a fejedelemségbe. Az ellenállásra Rákóczi Kolozsvár közvetlen szomszédságában készülődött. A fejedelem sorsát megpecsételő ütközet a várostól nyugatra, Szászfenes és Gyalu között folyt le.

A vesztett csata után Kolozsvár is erejét messze meghaladó sarcot kellett hogy fizessen. A diadalittas török vezér 75 000 tallért kívánt a várostól. Az egykor „kincses” város azonban nem tudta a hatalmas összeget előteremteni, bár mindenki köteles volt eskü alatt beszolgáltatni valamennyi értékes holmiját, készpénzét, aranyát, ezüstjét, posztó- és selyemféléjét. Több hétig táboroztak a törökök Kolozsvár körül, mialatt szekérszámra kellett nekik kihordani mindenféle élelmet. A lakosságtól összeszedett holmik értéke meghaladta a 25 000 tallért. Mivel a városiak a 75 000 tallért kitevő sarcot nem tudták a tábor el távozásáig kifizetni, a basa túszokat vitt magával. Már Temesvár alá ért, mikor a kolozsváriak a nehezen összegyűjtött összeggel kiválthatták őket. A város eladta vagy zálogba vetette birtokainak egy részét, s kölcsönöket vett fel, csak hogy a töröktől megszabaduljon és polgártársait megmentse.

Az elmondottak rávilágítanak Kolozsvár XVII. századi romlásának főbb okaira. A felsoroltakhoz azonban több más körülmény is járult, siettetve a város hanyatlását. Ezekről a továbbiakban még szólunk. Kétségtelen, hogy a lengyelországi hadjárat, amelynek következményeit talán még a mai napig sem mértük fel teljes egészében, új időszak: az erdélyi állam általános hanyatlásának kezdetét jelenti. Ennek jellemzői a fejedelmi hatalom súlytalanná válása, a nagyfokú belső bizonytalanság és új politikai tájékozódás a Habsburgok és a Porta erőviszonyai változásának megfelelően. Ilyen körülmények között Kolozsvár nem tudta már megtartani egykori szerepét. Megváltozott ugyanis az a funkciója, amely az önálló fejedelemség idején s annak keretében naggyá, virágzóvá tette.

Anélkül, hogy a XVII. század végi eseményeket részleteznők, csupán megemlítjük, hogy a törököket messze-

menően kiszolgáló Barcsai Ákossal elégedetlen főurak 1661 januárjában Kemény Jánost választották meg Erdély fejedelmének. A választást elismerni nem akaró és vele szemben Apafi Mihályt a fejedelmi székbe ültető török ellen Kemény a császártól kért és kapott katonai segílyt. A Montecuccoli tábornok vezérlete alatt Erdélybe bevonuló császári csapatok egy része Kolozsvárig nyomult, s a város 1661. szeptember 16-án megnyitotta előttük kapuit. Jóllehet eredetileg csak néhány napi beszállásról volt szó, a német őrség 1664-ig tartózkodott a városban. Az idegen katonaság semmibe vette a város kiváltságait, s erőszakosságai következtében sokan tönkrementek; a lakosság egy része a várost is odahagyta. Az idegen zsoldosok jelenlétével egyre újabb megpróbáltatások neheztedtek Kolozsvárra, amely két malomkő közé került, vagyis főbírája szavaival élve „az török parancsolatától függően az fejedelem és az ország, az városban pedig az római császár öfelsége praesidiuma lévén”. Tovább súlyosbította a város helyzetét az, hogy Várad török kézre jutása (1660) után Kolozsvárt mint végvárat megnemesítették, vagyis eddigi polgári igazgatását megszüntették és a várost a vármegyei hatóságok alá rendelték. Ezzel megszűnt a város középkor folyamán kiépített önkormányzata, bíraskodási hatásköre, és saját magának már a védelméről sem állott módjában gondoskodni. Mind e változás a hivatali elnevezésekben is kifejezésre jutott, pl. a bíró helyét a főhadnagy foglalta el, az esküdt polgárét pedig az ülnök. A város évtizedeken át küzdött régi kiváltságainak visszaszerzéséért, s ennek a harcnak is része volt abban, hogy lakossága a kuruc szabadságharc idején a császáriak ellen fordította fegyvereit.

Kolozsvárnak a XVII. század utolsó harmadában bekövetkezett hanyatlását elsősorban a politikai események alakulása idézte elő, de a folyamatot sok más körülmény is meggyorsította. Közöttük, talán első helyen, az anyagi romlás, amelybe a többszöri hadisarc megfizetése taszította a lakosságot.

Nagymértékben visszavetette és akadályozta a városfejlődését ezenkívül a gyakori tűzvész is. Forrásainkban elég sokszor történik említés kisebb tüzekről. Könnyen

keletkeztek, hiszen a zsindellyel és szalmával fedett s nagyrészt boronából összerótt házak különösen a nyári viharok idején eléggé tűzveszélyesek voltak. Ilyen nyári égésről számol be Segesvári Bálint 1632. június 24-én, amikor a Hídelve alsó felén villámcsapás következtében keletkezett tűz. A meginduló szél messze repítette a zsarátnokot, kigyúltak a Víz utcai házak, sőt tüzet fogtak a Szamoson túli majorok is. Ezeket a károkat azonban, még ha súlyosak voltak is, ki lehetett heverni. De a XVII. század második felében két olyan nagyméretű tűzvész pusztított (1655 és 1697), amely számottevő értékeket semmisített meg, nyomai pedig évtizedeken át felismerhetők voltak.

A lakosság életkörülményeit erősen megrontották és munkáját nagymértékben visszavetették a városon időről időre végigseprő ragályos betegségek is, amelyek nem egy családot megtizedeltek. Leggyakrabban a pestis szedte áldozatait, és főleg a fiatalság köréből. Bár forrásaink arról tanúskodnak, hogy az orvosi ismeretek tökéletesedtek, mégis úgy látszik, a járványos betegségekkel szemben még nem tudtak elég hatékonyan védekezni.

Bécs sikertelen ostromát (1683) követően a Habsburgok lépésről lépésre szorították vissza a törököket. E hadműveletek során 1687. október 18-án Kolozsvár is Károly lotharingiai herceg megszálló seregeinek kezére került. Ez időtől, melyet a Habsburg-uralom tényleges kezdetének tekinthetünk, a városban jelentős német helyőrség tartózkodott. Az idegen katonaság jelenléte, eltartásának terhe s különösen a katonai hatóságok sorozatos visszaélései már 1703-ban, a kuruc mozgalom kibontakozása idején, a szabadságharcosok felé fordította a városi iparos és kereskedő lakosság rokonszenvét. Ezek segítségével remélték visszaszerezni egykori kiváltságaikat, és velük együtt harcoltak az állami önállóság helyreállításáért. Amint forrásainkból kitűnik, a kolozsváriak csupán a csatlakozásra kínálkozó alkalmat várták, és 1704-ben örömmel fogadták be a labancokat felváltó kuruc csapatokat, amelyeknek soraiban ettől kezdve maguk is fegyverrel küzdöttek.

Az éveken át húzódó és váltakozó kimenetelű harc során Kolozsvár többször is gazdát cserélt. A változások kö-

vetkezményeit a város lakossága alaposan megsínylette. A nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása, amit belső nehézségek még inkább súlyosbítottak, sajnos nem nyújtott lehetőséget az erdélyi kurucok törekvéseinek valóra váltására. Ismert tény, hogy 1707 után a fejedelemség területe mindinkább a császári haderő ellenőrzése alá került, és ezzel megszűnt az önálló erdélyi fejedelemség helyreállításának a lehetősége. Kolozsvár, amely már korábban elvesztette középkori kiváltságait, a Habsburg-fennhatóság idején tovább folytatta a küzdelmet egykori privilégiumainak elismertetéséért. Ennek a szívós küzdelemnek tulajdonítható, hogy végre 1709-ben I. József császár visszahelyezte Kolozsvárt „rég, szabad királyi városi jogállapotába”.

A XVII. századi városkép kialakulása

Egy 1617-ben készült metszeten, mely a Kómál, vagyis a mai Fellegvár tövében elterülő Kolozsvárt, a kerített várost ábrázolja, ezt a latin feliratot olvashatjuk: „Transilvaniae civitas primaria”, azaz Erdély első városa. És Georg Houfnagel, a metszet készítője nem tévedett, mert a XVII. század elején kétségtelenül Kolozsvárt tekintették az erdélyi fejedelemség élenjáró városának. E felfogást megerősíti a kortársak véleménye is. János Zsigmond fejedelem olasz testőr ezredese, Giovanandrea Gromo, aki 1564-ben járt Erdélyben, s úgy látszik, Kolozsváron is megfordult, beszámolójában különbséget tesz a fallal övezett város és a körülötte elterülő külvárosok, a hóstátok között. Míg az utóbbiak faházaikkal s majorsági épületeikkel, gyümölcsös- és veteményeskertjeikkel teljesen falusias, benyomást keltenek, addig – miként írja – a kerített város egy része kőből épült, házai és utcái szépek.¹⁴ Hasonlóképpen vélekedik a városról Bocskai fejedelem híres humanista történetírója, Szamosközy István is, aki a padovai egyetemen tanult és megfordult Rómában, valamint Németország több városában. Szerinte „Kolozsvár Erdély előkelő városa; lakói tisztességesek és jó erkölcsűek; így akár külsejükre, akár erkölcsük nemességére

vagy gyűjtő és szerző szorgalmukra meg lakásuk kinézésére Erdélyben nincs párjuk”.¹⁵

A XVII. század végén és később felvett katonai helyszínrajzok tanúsítják, hogy a fallal körülvett várostól bizonyos távolságra nyugaton, északon, északkeleten és keleten kialakultak már a majorokkal teli hóstátok. Csupán a déli falak mentén nem találunk nyomokra, mivel a házsongárdi oldal terepadottságai, illetve a XVI. század vége felé (1585) megnyílt temető útját állták itteni létesítésüknek.

A XVII. századi Kolozsvár ezek szerint két, egymást kiegészítő részből állott: a kőfallal védett városból és a körülötte szinte minden oldalon elterülő hóstátoktól. E kép láttára – ha nem okozna félreértést – az ember hajlandó volna Kolozsvár város és Kolozsvár faluról beszélni.

Mielőtt a város és hóstátjai leírására térnénk, helyénvalónak látjuk itt a város fejlődésének XVII. századig megtett útját, illetve annak főbb állomásait felvázolni.

A város kialakulása hosszan tartó folyamat eredménye volt, és a fejlődés üteme az adott körülményeknek megfelelően változott. A XI. század táján Kolozsvár, mely több fontos útvonal találkozáspontjában feküdt, kiemelkedő hadászati, valamint gazdasági és közigazgatási jelentőséget kapott. Határait is fokozatosan kiterjesztette, s a szomszédos települések egy részét magába olvasztotta. Ezek közül egynéhány napjainkig megőrizte egykori különállásának emlékét (Lomb, Szentpéter, Szopor, Tarcsaháza stb.). Szerepét hathatósan megnövelte a megyés ispán jelenléte és az alája tartozó várnépek fegyveres ereje. Írásbeliségünk korai időszakából fennmaradt emlékek tanúsítják, hogy a középkori város magvát a ma is Óvár néven ismert városrészben, a hajdani dák, illetve római Napoca helyén felépült királyi vár alkotta. Hihetőleg itt volt a XII. század második felében (1177 táján) már oklevelesen is említett ispáni székhely, a latinul castrum Clusnak írt Klusvár, melyet nemcsak a környék, hanem az egész vármegye katonai és közigazgatási központjának tekintettek. Mellette jött létre a falujellegű polgári település.

Okleveles és elbeszélő források egyaránt arról számolnak be, hogy a Kolozsváron és környékén élők munkájá-

nak eredménye az 1241-ben rájuk zúduló tatárveszedelemmel szinte teljesen megsemmisült és a lakosság nagy része is elpusztult. És itt felmerül a kérdés: honnan vehette a középkori Kolozsvár az újjáépítéshez a munkáskezeket? Nyilvánvaló, hogy a helybeli lakosság természetes szaporulata egymagában nem volt elegendő. Jól tudott viszont, hogy a tatárdúlást követő évtizedekben V. István, és példájára az erdélyi püspök is, aki Kolozsvárt adományul kapta a királytól, az elpusztult helységek benépesítésére jelentős számban hívott be telepeseket. Ezek hovatarozására Károly Róbert 1316-ban kelt kiváltságlevelének „hospites et Saxones nostri” kifejezése utal. Előbbiken a különböző (közelebbi és távolabbi) falvaktól származó és a városba vendégjoggal betelepülő lakosokat érthetjük; míg a „Saxones nostri” kifejezés a Német Birodalom nyugati részeiből behívott szászokra utal. Különben Károly Róbert említett kiváltságlevele Kolozsvár városiasodása szempontjából is meghatározó fontosságú volt: a települést civitas, azaz királyi város rangjára emelte, megszüntetve az erdélyi püspök korábbi joghatóságát.¹⁶

A XIV. század folyamán számottevően megnagyobbodott várost övező s annak biztonságot nyújtó falak felépítésére 1405-ben Zsigmond király adott engedélyt. Zsigmond az adójövedelmek fokozása érdekében a városokat hatékonyan pártfogolta. Ugyanakkor támogatta védelmi rendszerük kiépítését is, mivel a törökök előretörése mind fenyegetőbbé vált. A király politikai felfogása nagymértékben elősegítette, hogy a növekvő lakosságú Kolozsvár mielőbb kerített várossá válhasson. A királyi engedély és a további jelentős kiváltságok – különösen a város nagy szülöttjének, Mátyás királynak adománylevelei – mind-mind hozzájárultak a lendületes fejlődéshez.

A város falainak építését belső és külső körülmények egyaránt sürgették. A XV. század folyamán az építkezés már számottevően előrehaladt, s feltételezhető, hogy bizonyos munkálatokat a civitas lakói még 1405 előtt megkezdték; a királyi jóváhagyás csupán a meglévő helyzetet szentesítette. Az épülőben levő falak nem vágták útját a település folytatásának, sőt úgy látszik, hogy egy idő múlva az a nagy kiterjedésű városfalon is túllépett. A te-

lepülés folyamatos voltát minden kétséget kizáróan bizonyítja a magyar lakosság 1453-ból fennmaradt összeírása, amelyben már egyes utcák *falon belüli* és *falon kívüli* részéről történik említés.¹⁷

Az Óvárhoz viszonyítva az új városfalak jelentősen megnövelték a lakosságnak biztonságot nyújtó területet. Ennek kiterjedését napjainkban is megállapíthatjuk a még helyyel-közzel meghagyott bástyák és falmaradványok alapján.¹⁸ Jól látszik, hogy az Óvár déli és keleti védőfalát érintetlenül hagyva, a Kolozsmonostorra néző nyugati falat meghosszabbították déli irányba a vargák most is meglévő bástyáig, vagy ismertebb nevén a Bogdánffi-bástyaig. Itt az új fal megtört, és keleti irányban húzódott tovább a szabók ma Bethlen-bástya néven ismert tornyáig. Meghosszabbították az Óvár északi falát is kelet felé, a takácsok most is álló és Tűzoltótoronyként emlegetett bástyájának irányába, egészen az Olaszfokos bástyaig. Innen egyenesen haladt délnek az új fal a szabók már említett bástyáig, mely a város igen veszélyeztetett délkeleti szögletét védelmezte.

A falak építése komoly erőpróba elé állította a város egész lakosságát, hiszen ily nagy terület bekerítéséhez jelentős mennyiségű építőanyagra (kő, mész, fa), szállítóeszközre és munkaerőre volt szükség. Nem egyszerű kőfal építéséről volt ezúttal szó, hanem a korabeli védelmi céloknak megfelelő, tehát kellő alapozású, vastagságú, valamint pártázattal, lőrésekkel és védőfolyosóval ellátott külső tornyos kőfalakat kellett emelni. Olyanokat, amelyek a XV. századi tűzfegyverekkel szemben is hathatós védelmet biztosítsanak.¹⁹ De nemcsak a falakat kellett felépíteni, hanem a városból kivezető főutcák végénél – ezek biztonsága érdekében – feltétlenül szükség volt egy-egy jól megerősített, felvonóhíddal ellátott és lőfegyverekkel felszerelt emeletes kapubástyára is. A nagy kiterjedésű falakat körös-körül tornyokkal és bástyákkal tették minél védhetőbbé. Magától értetődik, hogy a bástyák karbantartására állandó gondot kellett fordítani. Erre a gondoskodásra a XVII. század folyamán különösen nagy szükség volt, mivel a város e fontos védelmi építményei az 1655-ös tűzvész alkalmával, és még inkább 1697-ben, igen súlyos

károkat szenvedtek. A mintegy 20 bástya és torony közül alig néhány maradt sértetlenül.

A város védelmét a polgárság maga látta el. A céhekbe szervezett kézművesek nemcsak az egyes bástyák felépítésének terhéért viselték, hanem ostrom esetén maguk voltak azok védelmezői is. A kisebb létszámú céhek természetesen többen egyesültek, hogy megsokszorozzák erőiket és anyagi teherbírásukat. Tudjuk például, hogy a várfal északkeleti sarkában álló Olaszfokos bástyát az üstgyártó, szappanos-, kupás- és nemezgyártó céh együttesen gondozta, védelmezte. Magától értetődő, hogy a legtöbb figyelmet a ki- és bejárást biztosító kapubástyák megépítésére fordították, és ezeket a legnépesebb céhek gondviselésére bízták. A Híd utca északi végén, a mostani főposta mellett állt a lakatosok kezén levő Híd-kapu. Ezzel átellenben, dél felé, a mai Egyetem utca végén volt a Torda-kapu, amelyet a kardcsiszárok és a késcsinálók együttesen gondoztak. A nyugatra kivezető utca végén állt a szűcsök gondjaira bízott Monostor-kapu. Kelet felől két jól megépített kapubástya is védelmezte a városfalakat: a Magyar-kapu, melyet a védelmező céh után gyakran kádárok bástyájának is neveztek, ettől délebbre pedig a mészárosokra bízott Közép-kapu. A fontosabb kapubástyák hathatós védelmét az előttük levő körerődök biztosították. A felsorolt kapukon kívül megemlíjtük még a forrásainkban szereplő, kisebb jelentőségű Szén utcai kaput, mely a mai Béke térre nyílt, s amelyet a csizmadiacéh tagjai védtek; az Óvárban a Víz utca végén épült és a Malomárokra nyíló Víz-kaput, valamint a Takácsok bástyája alatt a kétvízközi hóstátba kivezető Kis-kaput.

A rendszerint több irányból támadó ellenséggel szembeni eredményes védelem megkívánta, hogy a szögletbástyákat a többinél nagyobbra építsék és védelmükről körültekintően gondoskodjanak. Ezt a fontos hadászati elgondolást érvényesítették már a XIII. században is az Óvár északnyugati szögletbástyájának felépítésénél. A bástyát, melyet később az aranyműves- vagy ötvöscéh védett, a források gyakran Puskaoros-torony néven is emlegetik. Még fontosabb szerepe volt az új városfal délkeleti szögletbástyájának, melyet a szabócéh gondozott. Úgy tűnik, hogy

a déli fal volt leginkább kitéve ellenséges támadásnak, és ezért védte azt a Torda-kapu, valamint a szabók és vargák szögletbástyája öt más céh (tímárok, kőművesek, szíjgyártók, posztócsinálók és asztalosok) bástyáival együtt.

A XVII. századra kiépült a bástyarendszer, amelynek védelmét azzal fokozták, hogy a falak mentén – nagyjából a középkori tűzfegyverek lőtávolságát véve alapul – beépítetlen övezetet létesítettek, hogy elháríthassanak bármilyen meglepetésszerű támadást. Ugyanebből a célból a városfalaktól bizonyos távolságra keleten, délen és nyugaton alacsonyabb elővéd falat emeltek. Így jött létre az ún. Kőkert, ahova a belső temetők, cintermek beteltekor temetkeztek is. A városfal megközelítését szerfölött megnehezítette még a körülötte húzódó tekintélyes szélességű várárok. Ebbe gyűlt össze a természetes csapadék, valamint a házsongárdi oldalon lefutó két Cigánypatak vize és a Monostor-kapu előtt létesített vízgyűjtő medencéből zsilipen lebocsátható Szamos-víz. Az északi várfalnak hathatós védelmet nyújtott maga a természet: itt húzódott a malomárka (helyi nevén Kisszamos), melyben a városi malmokhoz szükséges víz folyt, valamivel távolabb pedig a szélesebb medrű Szamos.

Ha az elmondottakhoz hozzávesszük még, hogy idők folyamán a várarkot több helyen alaposan kiszélesítették, megértjük, hogy a város elfoglalása nem tartozott a könnyű feladatok közé. A védelem hatékonyságát célozta az is, hogy bent, a falak közvetlen közelében megtiltottak minden építkezést. Így ostrom idején akadálytalanul lehetett megközelíteni a veszélyeztetett bástyát vagy városfalat. A megerősített Kolozsvár, főleg amióta a törökök támadásai egyre gyakrabban fenyegették Erdély déli határmenti vidékeit, de a bennebb fekvő területeket is, katonai-védelmi szempontból mind jelentősebb szerepet kapott. Erre forrásaink többször utalnak. A II. Rákóczi György ellen nagy erővel felvonuló budai basa, Szejdi Ahmed 1660. évi hadjárata emlékeztetünk. Linczigh János feljegyzéseiből ismert, hogy a török fővezér milyen fontosnak ítélte a város birtoklását, és hogy milyen erőfeszítéseket tett annak kézrekerítése végett.

Kolozsvár középkori utcahálózatának térképét szem-

lélve bizonyos eltérés észlelhető az Óvár és az újonnan fallal kerített város utcaelrendezésében. Míg az előbbi utcái nem tanúskodnak előzetesen átgondolt katonai és gazdasági célkitűzésről, addig az utóbbi utcarendszere tervszerűen érvényesíti mindkét szempontot. Az Óvár a királyi megyeközpontból fokozatosan nőtt ki, míg a tatárjárás utáni város tudatos telepítésterv eredményeképpen jöhetett létre. Az ismeretlen „várostervezőt” is az 1241 után betelepítettek között kell keresnünk.

Az újonnan kerített város utcáival kapcsolatban az első pillantásra meglepi a szemlélőt azok rendkívül szabályos volta; a nyílegyenes és párhuzamos főutcák, valamint az azokat keresztező síkátorok harmonikus elrendezése ellentmond a véletlenszerű utcakialakulásnak. Nem kétséges azonban, hogy az utcák benépesedésére erős hatása volt a fő közlekedési utak és a fokozatosan kifejlődő piac vonzásának. A XIV. század folyamán termékeik minél kedvezőbb körülmények között történő értékesítése végett egyre többen telepedtek le az Óvár falain kívül, mégpedig a „külső piac területén átfutó utak mentén...”²⁰ Így jöttek létre a XV. század elejére azok a szabályos településsorok, amelyeknek irányát a Várad, Szilágyság és Torda, illetve Szeben felé vezető utak jelölték ki. Ezekhez természetesen igazodott a Mezősége és onnan tovább kelet felé vezető Közép és Magyar utca. Az említett utak metszéspontjában alakult ki az új városközpont vagy helyi nevén a Nagypiac. Ez nemcsak vásártér volt évszázadokon át, hanem ide összpontosult az egész városvezetés is; itt volt a tanács háza, melyből a város életét irányították, ide épült a plébániatemplom is, mely nagyságával és kivitelezésének szépségével egyaránt a lakosság növekvő vagyoni erejéről és fejlett ízléséről tanúskodott.

A biztonságot nyújtó falak védelme alatt a lakosság száma tovább növekedett; mind több kisebb utca és síkátor nyílt meg, tagolta részekre a várost, megadva annak sajátos vonásait. Levéltári adatok, elsősorban az 1660-ból fennmaradt sarcadó-elszámolás, melyben utcáról utcára haladva tüntették fel az adóegységeket, azt bizonyítják, hogy a XVII. századig jelentősen megnőtt az utcák száma és gyarapodott azok lakossága.²¹ Kolozsvárt is, akárcsak

más erdélyi városokban, az azonos ipart űző céhtagok (vargák, fazekasok, takácsok, szabók, szappanosok stb.) rendszerint ugyanabban az utcában vagy legalábbis ugyanazon városnegyedben telepedtek meg. Annyira általánossá vált ez a szokás, hogy az azonos foglalkozásúak területi elhelyezkedését szinte a XIX. századig nyomon lehet követni.

Az adókvetési jegyzékek tanúsága szerint már a XVII. századot megelőző időkben a következő öt városnegyedet tartották nyilván: Óvár (Vetus castrum), Monostor (Rapularum), Hosszú utca (Longa), Közép utca (Media), illetve Farkas utca (Luporum). A felsorolt egységek, élükön egy-egy fertálykapitánnyal és az alája beosztott tizedesekkel, közigazgatási, katonai, pénzügyi és más szempontból is fontos szerepet játszottak az egész középkor folyamán.

A következőkben Kolozsvár XVII. századi városképét köz- és magánépületeinek rövid ismertetésével szeretnők teljesebbé tenni. A városközpontban méreteivel és gótikus stílusának lenyűgöző szépségével már a XIV. század végétől fogva uralkodó helyet biztosít magának a plébániatemplom. Ugyanennek az építészeti stílusnak a változatát őrzik az óvári és Farkas utcai templomok s feltehetően a plébániatemplom délkeleti sarkától nem messze állott Szent János-kápolna is, amelyet János Zsigmond fejedelem restauráltatott, illetve nagyobbított meg. Az Óvári és a Farkas utcai templom közelében emelkedett még egy-egy gótikus kolostor, mely nemcsak a szerzeteseknek nyújtott hajlékot, hanem az általuk vezetett iskolának is. Nagyságukról, külsejükről napjainkban is jó tájékoztatást ad a domonkosok (illetve később a ferencrendiek) egykori klostora az Óvárban. A Nagypiacon, valamint a főbb utcákban egymás mellett sorakoztak a patríciusok korábbi időkben szintén csúcsíves stílusban épült kőházai. Ezek épületrészei még most is több helyen láthatók; legépebben Mátyás király szülőháza maradt fenn. A XVI. század harmincas éveitől kezdve a tehetős polgárok a mind erőteljesebben érvényesülő reneszánsz stílusban építették házaikat. Ennek eredményeképpen a városközpontban reneszánsz házak egész sora emelkedik. Szamosközy tudósítása szerint a XVI–XVII. század fordulóján az Óvárban többnyire csupa új ház volt.²²

Ezek az új stílusban épült köz- és magánépületek nyomják rá bélyegüket a XVII. századi Kolozsvár központi városképére. Mintegy száz esztendő alatt ugyanis a Nagypiac és környéke egészen más arculatot kapott. Nemcsak az 1578-ban átépített városháza külsejére gondolunk, hanem annak 1650-ből ismert belső elrendezésére és díszítésére is. Jegyzőkönyvi feljegyzések és ezek nyomán készült közlések tájékoztatnak az épület homlokzati részén látható hét királyi város (Szeben, Beszterce, Segesvár, Kolozsvár, Brassó, Medgyes és Szászsebes) festett címeréről, valamint a földszinti és emeleti helyiségek falát díszítő latin nyelvű feliratokról és az ókori klasszikusok munkáiból vett bölcs idézetekről. Ugyancsak ezekből a forrásokból tudjuk, hogy egyes helyiségekből nem hiányoztak a jelképes és feliratos szobrok sem.²³ Ünnepeles alkalmakkor itt fogadta a magisztrátus, élén a főbíróval, más városok képviselőit, a fejedelem küldötteit és az idegen országok átutazó követeit. Forrásaink gyakran szólnak a kőlábakon nyugvó és éppen ezért „lábasháznak” mondott árkádos és emeletes nagypiaci épületekről, melyeket „vagy magas nyeregterítő, vagy kiugró, elöl nyitott fedelek” zártak le.²⁴ És hogy a messze híres kőfaragó központ által kialakított reneszánsz stílusnak ezek a lakályos, művészi kivitelű, sok meghittséget árasztó épületbelsői hogyan is néztek ki, arról az Erdélyi Történeti Múzeumban őrzött és egyes lakóházakban még ma is fellelhető ajtó- és ablakkereteken kívül tanúságot tehetnek a Wolphard–Kakas ház máig fennmaradt építészeti elemei (Szabadság tér 31. sz.).²⁵

A tehetősek rangos lakóházaitól nagyban különböztek a városközponttól távolabb fekvő utcák házai. Itt a lakosság többségét kitevő, anyagiakban nem bővelkedő vagy éppen szegényebb sorsú polgárok, más kétkezi dolgozók és napszámból élők laktak. Ezek az épületek földszintesek voltak, a beosztásuk nem sokban tért el a falusi házakétól. Tetőmagasságuk, különösen a városfalak közelében levő utcákban, nem haladhatta meg a falakét, hiszen így is ki voltak téve a középkori ostromok egyik rettegett fegyverének, a gyújtó nyilaknak, a tűznek. Forrásaink kétségtelenné teszik, hogy a támadók nemegyszer habozás nélkül nyúltak e fegyverhez, mellyel hamarosan meg tud-

ták törni a városiak ellenállását. Ne feledjük, hogy a házak mögött, a keskeny frontú telkek végében sok helyen még ott álltak a gazdasági épületek (istállók, csűrök), és ezek gyúlékony anyaga úgyszólván olthatatlanná tette a tüzet. Ez a körülmény magyarázza meg az óriási méretű tűzkárt, pusztulást, mely a várost a XVII. század folyamán többször is érte. Feljegyzésekből és jegyzőkönyvi határozatokból tudjuk, hogy a templomok s néhány köz- és magánépület kivételével a házak zsindellyel és zsúppal voltak fődve. És ami még veszedelmesebbé tette a helyzetet: a szénát, szalmát sokan nemcsak a pajtájuk, hanem a házuk padlásán is tárolták. Ezért a város vezetősége többek között 1611. szeptember 12-én – de később is – úgy intézkedett, hogy „az kapitányoknak, tizedeseknek szorgalmas gondviselések legyen, hogy mind az sok pozdorját, kádárforgácsot és szalmaszemetet és szalmát, veneket (venyigét) minden az város kőfala mellől elhordasson mind pajtájáról, s mind pedig háza héjáról”. Jóllehet a városi tanács – egy esetleges tűz továbbterjedésének megakadályozása végett – bórvedreket készíttetett, és azokat a tanácsházban helyeztette el, hogy bármikor kéznél legyenek, továbbá elrendelték, hogy a házaknál is „az asszonyállatok, szolgálók, szolgálóleányok vizet bővön káddal töltsenek, az házak eleibe és udvarokra csöbrök készen legyenek, némelyeknél kapa, ásó, tekenő, hosszú rúd, vizes ruhákkal készen legyenek”, a tűzveszély nem szűnt meg. Sőt, az 1655-ös, majd az 1697-es nagy tűz idején ezek az intézkedések hatástalannak bizonyultak. Az 1655. április 3-án a déli várfal közelében kezdődő tűz (feltehetően gyújtogatás eredménye)²⁶ a belváros legnagyobb részét elhamvasztotta egészen a Magyar és a Monostor utca közepéig. A tűz martalékává váltak többek között bástyák, templomok, a piaci templom körüli boltok, a plébániaház, az óvári iskolák és a nemrég épült Farkas utcai református kollégium. Az 1697. május 6-i tűzvész még nagyobb pusztítással járt. A város legnagyobb része elhamvadt, mivel a keleti szél nyugatra és észak felé is továbbvitte a zsarátnokot.

A város másik rettegett ellensége a pestis volt, amely szintén jó talajra talált itt. S mi tagadás, a sok keskeny

utca és az ott levő háztájak elhanyagolt volta sokszor adott panaszra okot. A gondozatlanság egy-egy fejedelmi látogatás alkalmával vált különösen szembeötlővé. A kövezetlen utcákon a járókelők hol sárban, hol porban botorkáltak. Az utcák tisztán tartása végett még a XVI. században négy sátoralja cigányt telepítettek le az egyik külvárosba, de ezek munkáját megnehezítette az a körülmény, hogy a lakosság nemcsak apró állatait (kecske, disznó), hanem szarvasmarháinak egy részét is a falakon belül tartotta és onnan hajtatta ki reggelenként a legelőre. Az állattartást még a XVII. században sem sikerült kizárólag a hóstátokban levő majorokra korlátozni. Ez a körülmény pedig lényegesen befolyásolta, lassította a városias életmód térnyerését.

A XVI. század második felében fokozatosan elterjedő reneszánsz művészet hatása nem csupán az ekkor emelt épületek külső formáiban jut kifejezésre. Távrolról sem. Új emberi magatartás és új műveltség van születőben, mely a humanizmusban, illetve a reneszánsz művészi formáiban teljeseedik ki. A meghonosodó reneszánsz ízlés térhódításának nyomait fedezhetjük fel, pompásabb vagy szerényebb kivitelben, számos kolozsvári polgár lakóházában is.²⁷ Miközben a város igyekszik belenőni a „metropolis Transsilvaniae” szerepébe, lakói – a Budáról idemeneült kereskedő-iparos polgárok hatására – otthonaikat új, méltó köntösbe öltöztetik. Persze az otthonok bútorzatában és egész belső berendezésében is jelentős különbségek adódtak, attól függően, hogy tulajdonosuk a jómódú vagy a szegényebb polgárok közé tartozott.

A reneszánsz otthonkultúrát vizsgálva kitűnően érzékelhetők a kolozsvári vagyonos polgárok házaiban lépten-nyomon fellelhető új elemek, amelyeket a kibontakozó pompakedv hívott életre. A városban jó néhány tehetős polgárnak már emeletes, többszobás lakóháza van, olyan, amelybe a fejedelmek és ezek küldöttei vagy idegen országok követei is megszállhatnak és tartózkodhatnak napokon át. A szobákat igyekeznek kis-ázsiai eredetű török szőnyegekkel vagy bécsi, lengyelországi – ritkábban nürnbergi és velencei – kárpitokkal minél lakályosabbá tenni. Díszítésükre pedig fa- és rézmetszeteket, sőt olaj-

festményeket szereznek be külföldről (Német- és Olaszországból). A bútort, amely különféle ládából, asztalokból és ülőalkalmatosságokból áll, nagy változatoság jellemzi. Minden darabnak azonban egy a célja: az otthonot széppé tenni és minél nagyobb kényelmet nyújtani a benne lakóknak. A bútorzat állandó kiegészítő része az egyszerű fekvőhely, a nyoszolya, de a tehetősebbek lakásaiban már idegenből hozott ágy van, sőt terjedni kezd a nagyon drága mennyezetes ágy is, amelybe szalmazsákot, ritkábban gyapottal tömött matracot tesznek. Nem hiányoznak a fej alá való vánkosok s a törökök révén megismert és elterjedt paplanok vagy az ágytakaróul használt teveszőr pokrócok és mintás szőnyegek sem. A vagyonos polgárok házában olyan változatos asztali edények és evőeszközök találhatók, „hogy főurak, sőt a fejedelmi udvar is menyegző vagy más rendkívüli nagy vendégeskedés idején az itteni polgároktól kértek kölcsön ön- és rézedényeket”.²⁸ Az ezüstedények mellett még a gazdagabbak házaiban is használatosak a fatálak és fatányérok, bár legelterjedtebbek az ónedények, melyeknek egy részét – elsősorban a tehetősebbek – Bécsből és Angliából szerzik be. Mind közkedveltebbé válnak a keletről származó rézedények is. Meglepő, hogy alig történik említés a cserépedényekről, bár meggyőződésünk szerint ezeket használták leginkább, csak hogy kisebb értékűek lévén, nem vették be a leltárakba. Úgy tűnik, hogy az üvegmű viszonylag ritka lehetett. Annál gyakrabban szerepelnek a korabeli leltárakban a drága evőeszközök (kanál, kés, villa), az ezüsből készült vagy aranyozott serlegek, poharak és csészek, amelyek éppen olyan beszédes bizonyítékai a nagy hírű kolozsvári ötvösművészetnek, akár csak a hagyatékok gazdag ékszeranyaga. Mivel a reneszánsz kor emberének szemében sokat jelentő tárgyról szoltunk, feltétlenül meg kell említenünk az értékes edények, ötvösművészeti remek, drága asztaldíszek, különböző formájú és nagyságú órák mellett a könyvet is, amely „már elengedhetetlen tartozéka a kolozsvári otthonoknak”.²⁹ Ez a tény egymagában is sokat mond a XVII. század polgárának életszéléről és humanista ízléséről.

Szó esett már a városfalaktól bizonyos távolságra húzódo falusias jellegű településekről, az úgynevezett hóstátokról. Tudjuk, hogy a városfalak körüli beépítetlen területeken túl a XV. századtól egymás után alakultak ki a majorok, illetve a sövényvel elválasztott nagy „kertek”, amelyekben faházakat és különféle gazdasági épületeket emeltek. Az itt lakók ugyanis elsősorban földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. A majorok tulajdonosai között jómódú belvárosi kézműveseket és kereskedőket is találunk.

A korábbi időkben a hóstátok mindegyikében elszórtan állottak a majorsági épületek. Ha azonban jól megnézzük az 1691-ben, valamint az 1718-ban és 1763/87-ben készült katonai felvételeket, azt látjuk, hogy itt is, szinte a falon belüli főutcák folytatásaképpen, már házakkal szegélyezett utak nyíltak és kisebb összekötő utcák vannak kialakulóban.³⁰ Kétségtelen tehát, hogy a hóstátok terjeszkedtek, és bennük állandó jellegű település indult meg. Természetes folyamat volt ez, hiszen a város erős vonzást gyakorolt mind a környékeliekre, mind a jóval távolabb levő falvak földesúri fennhatóság alatt élő jobbágyaira. A kötetünkben közölt XVII. századi források a következő hóstátokról tesznek említést: nyugaton a Monostor-kapu előtt elterülő Monostori, északon a Híd-kapu előtt a Hídelvi, északkeleten a Kétvízközi, keleten pedig a Külső-Magyar utcai hóstát.

A hóstátok igen értékesek voltak a városiak számára, s ezzel magyarázható, hogy megtartásukért sokszor jelentős anyagi áldozattól sem riadtak vissza. A védtelen majorokat, különösen a XVII. század folyamán, sokszor fenyegette pusztulás. A város falai alá érkező ellenség nemcsak hogy megszállta ezeket, hanem többször fel is gyújtotta, hogy ezáltal kényszerítse ki követeléseinek teljesítését.³¹ Előfordult az is, hogy nem az ellenség gyújtogatása, hanem villámcsapás okozott pusztítást a majorokban.³²

A XV. századtól kezdve mindinkább kézművességgel foglalkozó és kereskedelmi tevékenységet folytató belvárosi lakosság ellátásában a hóstátoknak egyre jelentősebb szerep jutott. Ugyanezt mondhatjuk el az állattartással

kapcsolatosan is, bár a külföldre hajtott szarvasmarhák túlnyomó részét a kolozsvári kereskedők vásárokon szerezték be. A gyakori pusztítás ellenére a majorok száma fokozatosan gyarapodott, a hóstátok népessége pedig növekvőben volt.

A kolozsvári polgárok gazdálkodása nem korlátozódott a hóstátokra, hiszen a városnak kiterjedt határa volt. A hóstátokon túl legelők, illetve kaszálók, szántóföldek és szőlők húzódtak, mint ahogyan ezt a korabeli városképek, illetve térképek is megerősítik. A gabona- és szőlőtermesztés szerepére jellegzetes példa a Linczigh nyújtotta értékes tájékoztató szántó- és kenderföldjeiről, valamint szőlőiről. A középkori polgár számára a szőlőtermesztés általában fontos; a bor a mindennapi étkezés elengedhetetlen tartozéka. Ezért ültették be a Szamos folyását követő domboldalakat, elsősorban a várostól északra emelkedő „hegyek” délre néző napsütötte oldalait. Szőlőskertek egész sora húzódott, kezdve a Szentgyörgy-hegytől, a Kajántói út mellett, a Brétfűn, a Nádasterén, a Nádas völgyén fel a Túzokmálig, a Kőmálon és tovább nyugatra a Bornyúmálon s a Hója oldalában, valamint a fene-siektől bérbe vett domboldalakon. Még a kevésbé napsütötte északra néző Házsongárd egy részébe és a Békás patak mentére is telepítettek szőlőt. Az évszázados szőlőművelés szinte törvényszerűen alakította ki a munkafázisokat, melyek között a legfontosabbat, a szüretet, annak idejét és módját tanácsi határozat rögzítette.

Annak ellenére, hogy a mezőgazdasági foglalkozás a XVI–XVII. századi kolozsváriak életében jelentős helyet foglal el, a város lakóinak életmódja és szemlélete már erőteljesen polgári. A földtől ugyan nem akarnak elszakadni – s itt számolni kell a középkori városi ember gazdasági konzervativizmusával –, mégis Kolozsvár lakóinak jövedelmi forrásaiban első helyre ekkor már az ipar és kereskedelem kerül.³³ Az agrárjellegű településektől nemcsak a város autonóm törvényhatósága és kiváltságai, hanem a lakosok ipari foglalkozása és polgári öntudata is megkülönbözteti. Ugyanakkor a polgáriasulás folyamatát meggyorsította a humanista műveltségismény térhódítása.

Művelődési viszonyok a XVI–XVII. századi Kolozsváron

A XVI–XVII. századi Kolozsvárt nemcsak lakóinak jóléte és épületeinek szépsége tette Erdély első városává. A „metropolis Transsilvaniae” elnevezést polgárainak a szellemi műveltség terén játszott kimagasló szerepe is biztosította. Hogy ez a város egy ideig az egész magyar művelődés gócpontja lehetett, azt a politikai események mellett a humanizmusnak és a humanista művelődési törekvéseket lendületbe hozó reformációnak köszönhetjük. E két különfogantatású társadalmi-politikai és szellemi mozgalom következtében Kolozsvár már iskolaváros lesz, fellendül a könyvnyomtatás, és ez hatékonyan elősegíti a gazdag hitvitázó irodalom kialakulását. A humanizmus és a reformáció szellemi légkörében jön létre az a magatartás, amit anyanyelvűség, tudományos érdeklődés és művészetpártolás jellemez. Természetes, hogy a megújítás eszméi az élet egyéb területein is éreztetik hatásukat. A következőkben csak az említettekre térünk ki abban a meggyőződésben, hogy a XVII. századi kolozsvári művelődési viszonyok alakulásában ezek jelentősége a meghatározó.

Az önálló erdélyi fejedelemség születésekor a szellemi élet változásainak keretét a hitújítás és annak szerteágazó következményei adták meg. A reformáció útját Kolozsváron olyan, a humanista gondolkodást ismerő polgárok egyengették, mint a könyvgyűjtő Wolphard Adorján plébános, utóda, Heltai Gáspár, Dávid Ferenc, a széphistória-szerző és prédikátor Enyedi György, hogy csak a legismertebbeket említsük. A város lakossága szinte kivétel nélkül az új tanok mellett foglalt állást. Előbb a lutheránizmust karolta fel, majd Blandrata György és főleg Dávid Ferenc tevékenysége nyomán – élvezve a fejedelemség, János Zsigmond támogatását – az antitrinitarizmus, a reformáció legradikálisabb irányzata mellett döntött. János Zsigmond halála után az antitrinitáriusok (unitáriusok) hátrányos helyzetbe kerültek, mert a fejedelmi székbe a katolikus Báthory család tagjai jutottak. Báthory István és utódai vallási és politikai megfontolásból az uni-

tarizmus korlátozására törekedtek, így Gyulafehérváron megszüntették az unitárius kulturális intézményeket, és megtiltották az antitrinitárius szellemű művek kinyomtatását. Ugyanezekben az években az unitáriusok felekezetét mélyreható véleménykülönbségek bontották meg. A nyugati országokból távozni kényszerült emigránsok tevékenysége nyomán ugyanis, olyan túlzó radikális irányzat kezdett kibontakozni, amely már a tételes vallások létjogosultságát kérdőjelezte meg. Midőn Dávid Ferenc 1578-ban ennek az irányzatnak az élére állt, Báthory Kristóf a mérsékelt unitáriusok segítségével az akkor már idős és beteg reformátort fogságba vetette. Dávid Ferenc megfélemlített hívei közül sokan elmenekültek Erdélyből, miközben a mérsékelték kompromisszumot kötöttek a fejedelemmel. Az itthon maradt radikálisok, továbbfejlesztve a szabad vizsgálódás „veszedelmes” elveit, megalapították a szombatosok titkos szektáját, amely minden üldöztetés ellenére hamarosan népszerű lett.

A Báthoryak igyekeztek az Erdélyben erősen meggyengült és széttzilált katolikus egyházat újjáéleszteni, illetve a megtámadott feudális rendet megerősíteni. Ehhez az ellenreformáció harcos alakulatának, a jezsuita rendnek a segítségét vették igénybe. Báthory István, akit időközben Lengyelország királyává választottak, 1579-ben Kolozsmonostorra telepítette a jezsuitákat, majd 1581-ben beköltöztette őket az unitarizmus központjaként számon tartott Kolozsvárra. A rend tagjai a szabók bástyája szomszédságában levő elhagyott ferencrendi zárdát és a mellette levő templomot vehették birtokukba. Itt nyitották meg rövid életű főiskolájukat is. A jezsuiták jelenléte, oktatói és főleg térítői tevékenysége állandó feszültség forrása lett Kolozsváron. A velük szemben növekvő ellenállásnak tulajdonítható, hogy az 1588-as medgyesi országgyűlésen a jezsuitákat az egész fejedelemség területéről kitiltották. Bár hét esztendő elteltével Báthory Zsigmond visszahelyezi őket jogaikba, második kolozsvári korszakuk se bizonyult hosszú életűnek. A kötetünkben közölt források, feljegyzések és tanúvallomások részletesen tájékoztatnak a városlakók akkori magatartásáról. Az ellenszenv 1603-ban éri el csúcspontját, amikor a polgárok, támo-

gatást nyerve az általános zűrzavar idején Kolozsvárra húzódott vidékiektől, fegyverrel szabadulnak meg a kellemtelen ellenféltől.³⁴

A jezsuiták eltávolítása után a felekezeti ellentétek a kálvinizmus és unitarizmus vetélkedésében jutottak kifejezésre. A XVII. század elején Kolozsvár lakosságának többsége s így a városvezetés is unitárius, míg Bocskaitól kezdve (1605) valamennyi erdélyi fejedelem kálvinista volt. Természetes, hogy a fejedelmek nemcsak erkölcsi súlyokkal, hanem anyagi juttatásaikkal is hathatósan támogatták felekezetüket. Tette ezt Bethlen Gábor s a két Rákóczi György azért is, mert központosító politikájuk támaszát a kálvinista – vagy ahogyan mind gyakrabban nevezték őket: református – egyházi és világi értelmiségben találták meg. Bethlen Gábor egyházpolitikájának alapja még a türelmesség, és nem is hoz elnyomó intézkedéseket más felekezetekkel szemben, I. Rákóczi György viszont a kálvinista papság konzervatív felfogású csoportjának hatására már nyíltan az unitarizmus visszaszorítását szorgalmazza. Így Kolozsváron a megszorított kálvinisták 1638-tól részt vehetnek a város ügyeinek intézésében, és alig 17 esztendő múlva a város igazgatását már fele-fele arányban megosztják a két felekezet között.³⁵

A század közepétől a puritanizmus eszméinek terjedése bonyolítja tovább a meglevő ellentéteket. A külföldön tanuló kálvinista diákok révén Erdélyben is hamar elterjed ez az egyházi demokrácia megteremtése mellett az anyanyelvű oktatást és a nép műveltségének előmozdítását követelő mozgalom. Kolozsvár különösen jó talajnak bizonyult a puritanizmus eszméi számára. Népszerűsége a céhes polgárság és a plebejus lakosság körében a város társadalmának mélyülő ellentéteiben keresendő. A gazdasági fejlődést követően a XVII. század derekán a város társadalmában a feszültség egyre nyilvánvalóbbá válik. A kereskedő patríciusok uralma ugyanis a céhes polgárság és a szegénység együttes szembeszegülését váltotta ki. Az ellenállás pedig természetesen kapcsolódott össze a puritánus mozgalommal. Kolozsvárt joggal tartották a puritanizmus erdélyi központjának. Ezt bizonyítja az is, hogy Apáczai Csere János, aki independens (radi-

kális puritánus) felfogása miatt kényszerült elhagyni a gyulafehérvári főiskolát, Kolozsváron haláláig megalkuvás nélkül folytathatta többirányú tevékenységét. Életét is elemésztő munkájának nagy része volt abban, hogy a puritanizmus mozgalma „a céhes kispolgárság osztályharcának ideológiájává kezdett válni”.³⁶

A XVII. század utolsó évtizedeiben nagy átalakulás megy végbe Erdély-szerte. Változik a gazdasági, politikai, művelődési élet, de változik a „bevett vallások” helyzete is. A hosszan tartó török fennhatóságot felváltó Habsburg-hatalom megnyitotta az ellenreformáció útját, és minden eszközzel támogatta a katolikusokat. Forrásaink közül első-sorban a tehetős, művelt kolozsvári asztalosmester, Szakál Ferenc feljegyzései derítenek fényt a Habsburgok által kezdeményezett valláspolitikára, annak módszereire, mindenekelőtt a vallási ügyekben a kisebbségben levő katolikusoknak nyújtott állami és katonai támogatásra. A kolozsvári eseményekről, illetve változásokról szólva, az unitárius Szakál fájdalommal ír a felekezetét érintő anyagi veszteségekről, különösen a nagypiaci templom visszavételéről. Feljegyzéseit olvasva ne feledjük, hogy a XVII. század felfogása szerint a vallási hovatartozás világnézeti és politikai állásfoglalást is jelentett. Az egyén felekezeti hovatartozása tehát egyáltalán nem volt közömbös.

A XVI. század derekán meghonosodott reformáció az oktatásban is mélyreható változásokat hozott.³⁷ Amennyire a hiányos adatokból megállapítható, a protestáns városi iskola, amely az Óvárban levő egykori klostromban kapott otthont, működésének százharminc évén keresztül (1693-ban került ismét a jezsuita rend kezébe), sok hányattatáson ment keresztül. A katolikusok iskolájának helyébe a lutheránusoké lép, ezeket pedig az unitáriusoké, illetve a kálvinistáké váltja fel. Források hiányában viszonylag keveset tudunk ennek az iskolának a tananyagáról, tanítási rendjéről és oktatóiról; csak a jóval későbbi évekből, Apáczai idejéből fennmaradt adatok alapján lehet a korábbi állapotokra következtetni. Valószínű, hogy a városi iskolának – függetlenül attól, hogy melyik protestáns felekezet tartotta a kezében – négy, illetve hat osztálya volt. Tananyaguk szerint az osztályok így következtek:

elementaria, rudimenta, etimologica, sintactica, poetica és retorica. Az iskolát a rektor igazgatta, aki rendszerint valamelyik külföldi akadémián szerzett tudományos képesítést. Így a rektorok (Basilius István, Molnár Gergely, Hel-tai Gáspár, Dávid Ferenc, Félegyházi Tamás, Sommer János és mások) legtöbbször Wittenbergben és az Odera menti Frankfurtban tanultak. A felsőbb osztályok tanulóit a lektorok vezették be az egyes tudományokba, az alsóbb osztályosokat pedig a felsős diákok tanították betűvetésre, olvasásra és számolásra. Az iskola gazdag könyvtárral rendelkezett, melyet még Dávid Ferenc alapított. Az itt folyó oktatás magas színvonalát dicséri, hogy tanítványai közül került ki a korszak számos művelt egyénisége, közöttük a kötet emlékiróinak java része. Említésre érdemesnek tartjuk azt is, hogy a XVII. század elején (1619-ben) ebbe az iskolába már leányok is jártak. A kolozsvári leányoktatás kezdeteiben a továbblépést a reformátusok 1646-os zsinati határozata jelentette, „midőn elrendeltetett az is közönségesen, hogy magyar iskolák állíttassanak fel, amelyekben a leányi és asszonyi rend taníttassék az olvasásra, írásra, hitnek ágazataira”.³⁸ Kétségtelen, hogy abban a küzdelemben, amelyet a különböző hitfelekezetek egymással folytattak, az iskolának igen fontos szerep jutott. Ezt nagyon jól tudták a felekezetek vezetői, és ezért igyekeztek a mindkét nembeli ifjak számára minél előbb iskolát létesíteni.

A létszámban erősen megcsappant katolikusok szintén arra törekedtek, hogy az iskolát is felhasználják elvesztett vezető szerepük visszanyerésére. A lehetőséget erre Báthory István teremtette meg, aki 1579 októberében Kolozsmonostorra, a bencések üresen álló kolostorába betelepítette a jezsuitákat. A rendtagok nemsokára (1580) meg is nyitották kétosztályos iskolájukat az apátság épületében. Még ebben az évben kezdetét vette Kolozsvárt a Farkas utcában, az egykori apáca kolostor helyén és a szomszéd telken a jezsuita kollégium építése. Bár a protestáns városi tanács nem nézte jó szemmel a munkálatokat, Báthory Kristóf támogatásával sikerült azokat úgy meggyorsítani, hogy 1581 március végén a rendtagok beköl-

tözhettek és azt májusban a fejedelem ünnepélyesen megnyithatta.

A kibontakozó ellenreformáció nagy támaszt lelt ebben a főiskolában, melynek Báthory István Vilnában kelt alapítólevele (1581. május 12.) egyenesen akadémiai jelleget biztosított. Ezt bizonyítja az intézménynek az a joga, hogy végzettjeinek éppen úgy megadhatta a babérkoszorús (baccalaureatus), mester (magister) és doktori címet, mint bármelyik olasz, francia, spanyol vagy német akadémia. A jezsuiták főiskoláját egy rektor vezette: mellette tanárok és preceptorok oktatták, nevelték az ifjakat. Közöttük olyan tudósokat találunk, mint a lengyel Wuyek Jakab (Vangrovitius), a francia Vernelio Claudius, a hajdani prágai rektor Campani és a magyar Szántó (Arator) István.

A jezsuiták iskolájukat öt osztállyal nyitották meg; 1585 végétől kezdték előadni a bölcészetet és a teológiát, vagyis ekkor vált az tulajdonképpeni akadémiává. A jezsuita egyetemnek nagy előnyt biztosított, hogy jól kidolgozott tanterv alapján folytatta tevékenységét. Egységes volt tananyaga, tanítási módja és nyelve (latin) és ez nagyszámú nem katolikus fiatalat vonzott. Tekintélyét növelte, hogy a jezsuita egyetem a korszak legjobban szervezett és legnagyobb erdélyi iskolai könyvtárát mondhatta magáénak. Azzal, hogy 1583-ban szemináriumot (diákotthont) létesítettek, megnyitották a továbbtanulási lehetőséget távolabbi vidékek különböző társadalmi helyzetű ifjai számára is. A főiskolán különös gondot fordítottak a grammatika és retorika gyakorlására és főleg a tudományos vitatkozásokra (disputatiók), amelyeken tanárok és diákok egyaránt részt vettek. Híresek voltak a szülők és más meghívottak jelenlétében tartott színelőadások is; ezeken gyakran a fejedelem és a protestáns főurak is megjelentek. A jezsuiták tanításának tekintélyét ismerte el a kálvinista Bethlen Gábor azzal, hogy unokaöccse nevelőjének a következő tanácsot adta: „ne magyar scholákban való hitvány szokás szerint, hanem more Jesuitarum exercealja az gyermek magát az oratio csénálásokban, legyen jó retor, orator, eloquens, ha adatik”.³⁹

A századforduló egymásra torlódó zűrzavaros politi-

kai eseményei a jezsuiták Kolozsvárról való kiűzését is magukkal hozták, és egyúttal végleg megpecsételték a főiskola sorsát. A város hosszú évtizedekig főiskola nélkül maradt, hiszen az újabb egyetemalapítás – Bethlen Gábor collegium academicumának a létrehozása – Gyulafehérvárhoz kötődik. Kolozsváron a XVII. század közepéig három középiskola jellegű tanintézet működött, és pedig kettő az Óvárban, egy pedig a Szentpéteri negyedben. Az egyik óvári iskola, az ún. Nagy iskola az unitáriusoké volt, a mellette (a mai Zola utcai telefonpalota helyén) levő Kis iskola pedig a reformátusoké; a szentpéterit szintén az unitáriusok birtokolták. II. Rákóczi György kezdte meg 1651-ben – apja szándékának megfelelően – a Farkas utcai kollégium felépítését. Az Augustino Serena fejedelmi „fundáló”, vagyis építész által tervezett emeletes iskolaépület, melynek főkapuja és falainak egy része ma is áll, 1655-re készült el. Ez év tavaszán azonban nagy része áldozatul esett a pusztító tűzvésznek. A kollégium termei közül – mint erről Apáczai Csere János beköszöntőjéből (1656. november 20.) értesülhetünk – csak az auditorium volt használható állapotban. A helyreállítás évekig elhúzódott, de az oktatás a nehéz körülmények ellenére sem szünetelt.

Apáczai Csere János kolozsvári tevékenysége új szakaszt nyitott meg a helybeli református oktatásban. Miután az óvári Kis iskola is átköltözött a Farkas utcába, Apáczai átszervezi az egész kollégium tanítási rendszerét és iskolai könyvtárát. Az ő működése idején az alsó fokozatnak hat osztálya volt; ennek végzettjei, kellő vizsga után, beiratkozhattak a felsőbb évfolyamokra, miután subscribáltak, vagyis aláírásukkal kötelezték magukat a kollégium törvényeinek betartására. A felső tagozat diákjai filozófiát, filológiát, teológiát hallgattak, és a latin, görög, valamint a zsidó nyelvet tanulmányozták. Apáczainak külön érdeme, hogy bevezette a tanulmányozandó tárgyak közé a matézist, fizikát, asztronómiát, politikát és más diszciplínákat, amelyeket ő már tanított is. Nyíltan hangoztatott terve az volt, hogy a felső évfolyamokat négy tanulmányi szakká (fakultássá) fejleszti. Így kívánta megteremtteni annak a lehetőségét, hogy tehetséges, de

anyagiakat nélkülöző ifjak itthon sajátíthassák el a legmagasabb fokú tudományokat. Sajnos a terv kivitelezését készítójének korai halála meggátolta. Apáczai Csere János pedagógiai hitvallásának nem akadt méltó követője, de az is igaz, hogy a XVII. század második felének mostoha politikai viszonyai nem is segíthették elő egy újabb protestáns főiskola megteremtését. A Habsburg térhódítás az ellenreformációs törekvéseknek kedvezett, s következményeképpen a kolozsvári iskolázásban jelentős változások történtek.

A jezsuiták 1693-ban visszaveszik az unitáriusok óvári iskoláját, s így ez kénytelen a Nagypiac nyugati során levő három magánházba költözni. A jezsuiták középfokú iskolájukat rövid időn belül akadémiai szintre emelik, amint azt intézményük vezetőjének címében is (rector academicus) kifejezésre juttatták. Főiskolájukat az 1603-ban megszűnt Báthory-egyetem folytatásának tekintették, és benne a jezsuiták „Ratio Studiorum” címen összefoglalt tanrendszere szerint folyt a tanítás. Magától értetődik, hogy az erőszakos ellenreformációval szemben a protestáns felekezetek minden lehetőséget felhasználtak az ellenállásra. Ennek érdekében igyekeztek minél képzetesebb fiatalokat csatasorba állítani. Jeles növendékeiket nyugati protestáns akadémiákra küldik, hogy tanulmányukat kiteljesíthessék s egyben szorosabbra fűzzék a kapcsolatokat a külfölddel, ezzel is tevékenykedve fenyegetett egyházuk érdekében. A külföldön tanuló ún. bujdosó diákok száma a XVII. század végén és a következő században állandóan nő, annak ellenére, hogy a Habsburg hatalom mindent megtesz a „peregrinatio academica” korlátozására. Megismerkedve a filozófia új eszméivel s a tudomány legújabb eredményeivel, a hazatérő „akadémikus” ifjak legjobbjai terjesztői lesznek a jelentkező racionalizmusnak, mely az értelmet teszi a dolgok mércéjévé. Közöttük ott találjuk kötetünk egyik legműveltebb tanúságtevőjét, Vízaknai Bereczk Györgyöt is.

A XVII. századi Kolozsvár művelődési viszonyainak áttekintése során fel kell vázolnunk itt a középkori művelődés egy másik tényezőjének, a könyvnyomtatásnak a fejlődési irányát is.⁴⁰ Tudott dolog, hogy az iskolaszerve-

zés és a könyvnyomtatás karöltve haladtak, hiszen a könyv a tudás megszerzésének legfontosabb eszköze volt. Mivel a XVI. századi politikai viszonyok, főleg a szüntelenül terjeszkedő török uralom nagyon megnehezítette a külföldi könyvek behozatalát, a belföldi könyvkiadás jelentősége megsokszorozódott. A magyarul olvasni tudó polgárság számának megnövekedése magyarázza többek között a kolozsvári Heltai-nyomda létesítését és széles körű tevékenységét is. Működése kétségtelen bizonyítéka a könyv rohamosan növekvő társadalmi szerepének.

Heltai Gáspár, aki egy személyben prédikátor, író, nyomdász és könyvkiadó volt, életének három évtizedét töltötte Kolozsváron. Ez a harminc esztendő (1544–1574) bizonyult számára a legtermékenyebbnek; ekkor lett Heltai a kor és a város irodalmi életének legtevékenyebb munkása. Mint a reformáció egyik honi vezéralakja, elérte a protestáns hitvitázó irodalom szolgálatába állította tudását, valamint az 1550-ben Hoffgreff Györggyel együtt alapított nyomdáját. Kezdetben vallási tárgyú munkákat adott ki, majd érdeklődése mindinkább a világi irodalom felé fordult. Írt, fordított (helyesebben átdolgozott) és kiadott erkölcsi intelmeket, állatmeséket, politikai röpiratokat, verses regényeket, népies elbeszéléseket, valamint történelmi műveket – egyszóval mindent megtett, hogy a magyar olvasóközönségnek világi irodalmat nyújthasson. Heltai kiadványai különösen a magyar helyesírás egységesítésében játszottak igen fontos szerepet. Nyelvünk számos hangjának a jelölését ő állapította meg először a nyomtatványjaiban, és számos más, máig érvényes helyesírási elvet is kialakított. Tudatos nyelvművelő célkitűzését mi sem bizonyította jobban, mint hogy saját nyelvi eszményét következetesen alkalmazta mások kéziratának közreadásakor is. Ha mindezekhez hozzátesszük, hogy szász származása ellenére (16 éves korában kezdett magyarul tanulni) lett a század legízesebb magyar prózáírója s nyomdája révén elsőként terjesztette a magyar nyelvű világi szépirodalmat – akkor lemérhetjük, hogy művelődéstörténetünkben mennyire jelentős helyet tölt be Heltai Gáspár.

Heltai halála (1574) után özvegye vette át a nyomdát

és folytatta 1582-ig férje megszakadt tevékenységét; főleg széphistóriákat és históriás énekeket adott ki. Amikor ő is elhunyt, fia, ifj. Heltai Gáspár kezébe került az officina vezetése. Ifj. Heltai Gáspár nyomdász tevékenységéről többször említést tesznek a források (1603-ban a százférfiak között mint „typographus” szerepel), s feltehetően 1610-ig, nótáriussá választásáig állt a könyvnyomtató műhely élén. A XVII. század második évtizedében a nagyhírű nyomda hozzá nem értő családtagok kezére jutott, és rohamosan hanyatlani kezdett. Ilyen körülmények között került a műhely élére s keltette azt új életre a. betűöntő-könyvnyomtató deák, Makai Nyiró (Rasorius) János. Makai Nyiró az ifj. Heltai Gáspár neveltjeként és segítőtársaként ismerkedett meg a könyvnyomtatás mesterségével. Tanulmányait külföldön tökéletesítette, s többek között Prágában elsajátította a betűöntés tudományát is. Hazatérve (1616), tudásával és szorgos munkájával lehetővé tette, hogy az unitáriusok helybeni nyomdában adhassák ki szellemi termékeiket. Ez igen nagy jelentőségű cselekedet volt, hiszen a különböző eszmék harcában a sajtó már ekkor nagy hatalomnak bizonyult. Makai Nyiró János műveltségét és tehetségét több, 1616 és 1622 között megjelent kiadvány dicséri. Legjelentősebb nyomtatványa, az Enyedi György munkájának a nyomdatechnikai kivitelezése a szakmáját jól ismerő és abban egyre nagyobb tökéletességre törekvő könyvnyomtatóról tanúskodik. Reményteljes életének valószínű, hogy az 1622-es pestisjárvány vetett véget, s halála után megkezdődött a Heltai-nyomda második, ezúttal végérvényes hanyatlása. Végző pusztulása az 1655-ös tűzvésszel függ össze, amikor is a betűk nagy része megsemmisült. A nyomda 1660 utáni működéséről nem is tudunk, csupán roncsairól, vagyis nagyon kopott és hiányos betűkészletéről esik még szó a század hetedik évtizedében, emlékeztetve arra a messze híres Heltai-nyomdára, amely fennállásának 110 esztendeje alatt 252, nagyrészt magyar nyelvű könyvet adott az olvasók kezébe.⁴¹

Kolozsvár 1672 után válik ismét az erdélyi magyar könyvkiadás központjává. Ekkor Apafi Mihály a török

elől elmenekített Szenczi Kertész Ábrahám-féle váradi nyomdát Kolozsvárra hozatta és egységesítette az elpusztított gyulafehérvári nyomda maradványaival. Az így létrehozott officinát a kolozsvári és a nagyenyedi kollégium közös tulajdonává tette. Ezzel megkezdődik a kolozsvári könyvnyomtatás második nagy korszaka: a reformátusok könyvkiadása.

Kolozsvár el nem múló dicsősége, hogy a század utolsó évtizedében itt szervezte meg könyvkiadó műhelyét az Európa-szerte ismert betűöntő és könyvnyomtató Misztótfalusi Kis Miklós. Személyében a magyar nyomdászat-történet mindmáig legnagyobb alakját tisztelhetjük. Nevét Apáczai Csere Jánoséval és Szenczi Molnár Albertével együtt tartja számon a művelődéstörténet, hiszen mindhárom életpálya azonos eszmény: a népművelés kiterjesztésének szolgálatát példázza.

Misztótfalusi Kis Miklós indulása a XVII. század második felére esik, amikor – mint megannyi tehetséges erdélyi protestáns fiatal – a maga gyűjtötte pénzzel Amszterdamba ment, hogy az enyedi kollégiumban, szerzett ismereteit akadémiai szinten kiegészítse. Itt azonban teológiai tanulmányait teljesen abbahagyva minden idejét a nyomdászati ismeretek elsajátítására fordította. Miután a híres Blaeu-nyomdában a betűmetszés és a nyomtatás mesterségét a legtökéletesebben megismerte, megbízatást vállalt betűk metszésére és öntésére, hogy később a maga költségén és saját betűivel adhassa ki a Bibliát. Elképzelését 1685-ben meg is valósítja, majd két év múlva ugyanezt teszi a zsoltárokkal és az Újszövetséggel. Nem elégedett meg a régi bibliai szöveg egyszerű kinyomtatásával, hanem javította mind a nyomtatási, mind a fordítási hibákat, miközben jó néhány helyesírási újítást is bevezetett. Mindennek híre az itthoniak előtt gyanússá tette Kis Miklóst, és tevékenysége mögött eretnekséget véltek felfedezni már csak azért is, mert tudomásukra jutott, hogy Coccejus szabadelvű tanainak a híve.

Ilyen előzmények után tért haza 1690-ben és telepedett le Kolozsváron. Még ugyanebben az évben megszervezte műhelyét, majd 1693-tól kezdődően könyvek egész sorát adta ki. Haladó elvei és öntudatos magatartása miatt

hamarosan összeütközésbe került a maradi felfogású református kolozsvári papsággal. Sokan nem tudták neki megbocsátani, hogy a „hitvány vasműves” nemcsak kézírataik helyesírását javítgatta, hanem az értelmi hibáikat is igyekezett kigyomlálni. Hiába próbálta megmagyarázni (*Apológia Bibliorum...* című munkájában) a folyton akadémikoskodóknak, hogy milyen nagy szükség van az általa bevezetett újításokra, a vádaskodások nem szüntek meg, sőt egyesek igyekeztek őt anyagilag is tönkretenni. Ekkor, 1698 tavaszán született meg M. *Tótfalusi K. Miklós-nak maga személyének, életének és különös tselekedetinek mentsége* című vádirata a feudális viszonyokba és vallási ortodoxiába merevedett erdélyi elmaradottság ellen. Erre ellenfelei, egyházi és világi vezetők egyaránt, még dühödtebben támadtak rá, nyilvános bocsánatkérésre kényszerítették s könyvét megsemmisítették. Az igaztalanul meggyötört ember belerokkant az egyenlőtlen küzdelembe, s szenvedéseitől nemsokára bekövetkezett halála váltotta meg (1702).

Misztótfalusi Kis Miklós a szegény rétegeket szerette volna megszabadítani „az írástudatlanság mocskától”; ennek érdekében tartotta szükségesnek az iskolák létesítését és az anyanyelvű oktatás bevezetését. A könyv, vagyis a tudás segítségével szerette volna kiemelni a népet nemcsak a tudatlanságból, hanem a szegénységből is. Feladatának tekintette jó tankönyvek nyomtatását, mint amilyen Szőnyi Nagy István *Magyar oskola* című ábécéje volt, melyet saját költségén nyomtatott ki 1695-ben és ingyen osztogatott szét. Kolozsvári tevékenysége idején műhelyéből több mint 80 kiadvány került ki. A „tudós tipográfus” gazdag örökséget hagyományozott az utódokra: „az ő életműve az a legtávolabbi előzmény, amelyet a magyar könyvművészet nagy alkotói mindmáig eleven hagyományként hasznosíthatnak”.⁴² Misztótfalusi Kis Miklóssal lezárul a középkori tudós könyvnyomtatók sora. Kolozsvár nyomdászata pedig, amely a XVI. század közepétől fogva kimagasló szerepet játszott a magyar könyv történetében, hosszú ideig nem tud az általános tipográfiai színvonal fölé emelkedni.

Kolozsvár XVI–XVII. századi művelődési viszonyainak vázlatos ismertetését nem zárhatjuk anélkül, hogy szót ne ejtenénk a művészetekről is.

Szóltunk már arról, hogy a XVI. század második felében egyre nagyobb teret nyernek a polgári jellegű építkezések. Ezeknek uralkodó stílusformája az olasz reneszánsz hatására alakult ki. A reneszánsz formák a XVII. században még domináló jellegűek, de a század derekán a barokk építészet is érezteti hatását. A XVII. század első felében a külföldi kereskedelmi kapcsolatok és a viszonylag szilárd gazdasági helyzet kedveztek az építkezéseknek s általában a művészetek fejlődésének. Lényegesen megváltoztak azonban a körülmények az 1657. évi lengyelországi hadjárat után. A fejedelemség gazdasági helyzete teljesen leromlott, a külföldi kapcsolatok szétzilálódtak, a törökök egymást követő hadjáratai, majd a Habsburgok fegyveres beavatkozása addig példátlan nehézségek elé állították az egész fejedelemség és természetesen Kolozsvár lakosságát is. Egyes céhek igyekeztek ugyan továbbfejleszteni a múlt gazdag hagyományait, de a XVII. század második felének általános jellemzője a minden téren megnyilvánuló pangás. Kevésbé vonatkozik talán ez az ötvösök, a kő- és fafaragók, a képirók munkájára. De itt is, jóllehet az ötvösök ránk maradt alkotásai ma is csodálatot keltenek, a megrendelők számának csökkenése hovatovább mind kedvezőtlenebbül befolyásolja az alkotás lendületét. A kedvezőtlen körülmények azonban nem akadályozhatták meg, hogy a reneszánsz ízlés ebben a korszakban is létrehozzon valódi műremekeket.

A tökéletes művészi alkotás által kiváltott felemelő érzés fogja el a szemlélőt a Farkas utcai református templom szószékének láttára. Kőfaragó Benedek és Elias Nicolai 1646-ban készült népi ihletésű alkotása kitűnően érzékelteti a késő reneszánsz jellegzetes hazai változatát, amelyet még erdélyi virágos reneszánsznak is nevezünk.⁴³ A népművészettel ötvöződő helyi reneszánsz sajátos formáira bukkanunk más kolozsvári épületekben is. Ilyen értelemben említhetjük Újhelyi Gábor mesterjegyes házának ablakkereteit, melyeknek készítője a „speciális kő-

faragó” Sipos Dávid. A virágornamentika azonban nem korlátozódott a kőfaragásra. Megnyilvánult mind az ötvösművészetben (halotti címertáblák és egyházi klenódiумok a Farkas utcai templomban), mind pedig a címereslevél- és mennyezetfestésben (Egerházi János, Csengeri István, illetve Gyalui Asztalos János és az Umling család jobbára megsemmisült munkái). Ezek mellett a virágdíszes stílusirányzat a kolozsvári könyvkötő művészetben is érezteti hatását. A korabeli könyvkötészeti remekművek közül kiemelhetjük a kolozsvári asztalosok céhkönyvének díszes kötését és Bornemisza Anna fejedelemasszony arannyal díszített könyvtábláit.

A felhozott példákkal csupán ízelítőt kívántunk nyújtani a tárgyalt korszak művészi alkotásaiból, és ezzel összefüggésben önkéntelenül is arra gondolunk, hogy mennyi ilyen természetű érték ment veszendőbe a város nagy részét elpusztító tűzvészek és más természeti csapások alkalmával.

A XVI–XVII. század művelődési viszonyainak színvonalát azonban nemcsak a rendkívüli művészi értéket képviselő építészeti és iparművészeti emlékeken tudjuk lemérni. Számításba kell vennünk a társadalom mindennapi szükségleteit kielégítő intézményeket is. Ezek közé tartozik a városban már a XVI. század második felében emlegetett fürdő és vendégfogadó, de ide sorolhatjuk a magányos betegek, a nincstelenek s a járványos betegségben szenvedők számára már századokkal ezelőtt létesített kórházat, a forrásainkban gyakran előforduló Szent Erzsébet ispotályt is. Gondolnunk kell továbbá a többször emlegetett gyógyszerészekre s természetesen az orvosokra (sebészek vagy borbélyok). Kitapintható ezzel kapcsolatban is az a nagy átalakulás, amelyen a XVII. század folyamán az egész erdélyi társadalom átment. Csupán Vízaknai Bereczk György városi medikusnak a naplófeljegyzéseibe kell belelapoznunk, hogy lemérhessük azt a távolságot, amely a századvégi orvosdokort a száz év előtti borbélytól elválasztja. Az előbbi már olyan széles körű orvosi ismeretekkel rendelkezik, amelyek súlyos műtétek elvégzéséhez is megnyitják az utat. Mindez arra mutat, hogy a XVII. század második fele Erdély-szerte

valóban a nagy átalakulások kezdő időszakában, bevezetője annak a kornak, amelyről Apor Péter a *Metamorphosis Transylvaniae* című munkájában oly szemléletesen ír.

A városi emlékirat-irodalom és forrásaink

A humanizmus, majd hangsúlyozottabban a reformáció megnyitotta az utat az írásbeliség elterjedése előtt. Az emberi személyiség középpontba kerülése hasonló helyet követel az emberi műnek is. Valóságos divattá lesz, hogy az írástudó minél többet meg akar örökíteni abból, ami érdekes, vagy amit érdekesnek tart. Ezzel is jelzi annak a világnak a tagadását, amely korábban a kolostori cellákra vagy kancelláriákra korlátozta a gondolatok írásban rögzítésének lehetőségét. A szellemi forradalom nagy nyitása az is, hogy igyekszik szétfeszíteni a társadalmi korlátokat. A világi főúr, az egyháznagy, a hadvezér papírra veti az eseményeket, melyekben szerepet játszott, azok helyét, idejét, körülményeit, esetleges következményeit, de a gazdálkodó nemesek és az egyházak egyszerű papjai is találnak érdekest, feljegyzésre, „emlékezetre méltó dolgot”. Levelet, úti beszámolót írnak, leltárt készítenek, jegyzéket állítanak össze, számadásokat vezetnek – egyszóval cselekvéseiket írásban is rögzítik. Tolla ragadnak a városi kézművesek is, először emlékeztető feljegyzéseket készítve, később naplót vagy emlékiratot szerkesztve. Bennük az életben, kisebb vagy nagyobb közösségükben játszott szerepüket tisztázzák, újszerű történeti forrásokat alkotva.

Az emlékirás, az „emlékezetre méltó” történések feljegyzése az a történetírói műfaj, amely belső törvényei szerint, az emlékiró személyén keresztül hirdeti a valóságot.⁴⁴ Az emlékeit írásban rögzítő egyén nem tudományos kutatás, hanem személyes élményei alapján ír. Azért fogtollat, hogy az eseményeket a maga vagy az utókor számára akár mint azok személyes résztvevője, akár csak mint szemtanúja regisztrálja. Függetlenül attól, hogy egyszerű leírásról vagy nagyobb lélegzetű, részletező alkotásról van szó, az esetek legnagyobb részében a szándék

és indíték egyértelműen kitűnik: az emlékező saját szerepét tisztázza a helyi vagy országos jelentőségű eseményekben, tisztázni akarja magát valamilyen vád alól, érvel, védekezik, igazol, elítél vagy szenved valamiért. Az sem ritka ebben a műfajban, hogy a feljegyző írásban akar azokhoz az eseményekhez felnőni, amelyekhez tetteiben nem sikerült felemelkednie. Az ilyen jellegű alkotások egy másik csoportjának szerzői az írott szó fegyverével folytatják küzdelmüket.

Az emlékirat-irodalom legbecsesebb darabjai akkor születnek meg, amikor a vallomástevő írásával életét akarja megértetni annak fordulataival együtt. A kötetünkben közzétett Linczigh-napló például nem csak az eseményeknek az emlékezetből való gyors kiesését akarja megakadályozni. Az író mozgó cél, hogy az utókor az elődök tetteiről, viselt dolgaikról, egész életük folyásáról majdan első kézből szerezhessen tudomást. Ez a fajta emlékirás ismeretközlés és tanítás is egyben, amint azt Linczigh János oly szépen megfogalmazta: „Jó fiaim nem akarván ezt is elmulatni, hanem az ti öreg atyáitokról emlékezetet akarok tenni” – írja az egykori kolozsvári főbíró, majd valamivel lejjebb így folytatja: „bíróságomnak gondos tisztiben alkalmatosságot keresvén, írtam le emlékezetre az én sucesorimnak az én maroknyi életemben forgó sorsomat és állapotomat”. Linczigh János bevallottan emlékeztetőnek, okulásul szolgálónak szánt feljegyzései így az egyéniség öntudatos tanúságtételévé válnak. Programszerűen megfogalmazott indoklásából kitűnik, hogy az erdélyi városi emlékirás a XVII. század első felében már a nagykorúsodás jeleit mutatja.

A humanizmus kísérőjelenségeként kialakuló emlékirat, amely legkorábban az olasz és a francia irodalomban lesz önálló műfaj, hamar kedvező talajra talál Erdélyben. Elterjed az erdélyi főrangúak és köznemesek között, de el a városi polgárság sorában is. A gyors elterjedés fő indítéka az önállósult erdélyi fejedelemség létében, politikai rendszerében keresendő. A feudális történetírás e termékei és az erdélyi politika között szoros összefüggés mutatkozik. A két nagyhatalom árnyékában és azok vetélkedése között az önállóságot megőrizni kívánó sajátos politika

fontos, felelősségteljes feladatokat, közéleti megbízatásokat, diplomáciai küldetéseket követel. Az ország ügyeinek szolgálói a látottakról, tapasztalataikról, megbízatásuk mikéntjéről és eredményeiről vagy csak egyszerűen élményeikről beszámolókat készítenek.

A memoárírás a XVI–XVIII. századi erdélyi irodalomban a legtöbb lehetőséget nyújtó kifejezési forma volt, s mint ilyen, nem ismert tartalmi vagy műfaji korlátokat. Közös vonása valamennyi emlékirásformának, hogy szubjektív érzelmeket és benyomásokat örökít meg, s a tettek, illetve történések tükrözése egyéni szemszögből történik. A naplók, önéletírások, vallomások, mentségek és más emlékirat-változatok mind *visszatekintő* írások. Szerzőjüknek célja a megélt felidézése, általában oktató-tanító szándékkal. Az emlékirás (amint maga a szó is sugallja!) nem lehet az ifjúkor műfaja. Nem egy emlékirónk, mielőtt naplóját, történeti feljegyzéseit megírná emlékezetből vagy segédanyagokra támaszkodva – mint például Linczigh –, papírra veti mindazt, ami eddigi életében történt, amilyenek önmagát vagy környezetét megítéli évek, esetleg évtizedek távlatából. A visszaemlékezések megírásának e módszere óhatatlanul felveti a történelmi hitelesség kérdését. A meglett korú egyén önértékének tudatosulása és tudatosítása őszinte szándékkal történik (ezt a legtöbbször ki is hangsúlyozza az író), csak-hogy az őszinteség nem feltétlenül jelent tökéletes megbízhatóságot, történelmi hűséget. A történések felidézése, szemben az azonnali papírra vetéssel, együtt jár az események rostálásával, sűrítésével vagy éppen az esetleges kihagyásokkal.

Az emlékiratokkal foglalkozó irodalomban mindegyre szembetalálkozunk a kérdéssel: műfajilag ezek az alkotások az irodalom vagy a történelem szférájába tartoznak-e? Kötetünk anyagának jellege arra késztet, hogy vizsgálódásunkat ilyen irányba is kiterjesszük. Szerintünk az ilyen kérdésfeltevés megtévesztő, és a közelítési mód helytelen. A kérdés eleve sarkítást, szembeállítást sugall, ami szükségszerűen kétirányú elemzést von maga után. Az emlékiratok, naplók és feljegyzések értékelése nem történhet csak irodalmi vagy csak történelmi szempon-

tok szerint. Ezek az alkotások egyszerre irodalmi és történeti jelentőségűek, tehát csak úgy elemezhetők. Ha az emlékirat megírásának szintje művészi, valóságábrázolása szemléletes, festői kompozícióhoz hasonló módszerekkel íródott és bővelkedik művészi eszközökben – feltétlenül magáénak követelheti az irodalom. Ugyanakkor ezek a korjellemző írások eseményeket, hiteles portrékat örökítenek meg – tehát elsőrangú történelmi munkák is. Pusztán az irodalom keretébe azért sem lehet besorolni őket, mert elsődleges céljuk kétségkívül nem irodalmi volt. Kizárólag csak történeti munkáknak szintén nem tekinthetők, mert kordokumentumi jelentőségük nem egyértelmű, a személyiség előtérbe állítása sokszor az igazság rovására történik, céljuk az egyén és a közvetlen környezet bemutatása és nem a mélyebb összefüggések keresése. A műfaji összefonódás annál is nyilvánvalóbb, mivel az emlékirat és annak változatai a XVII. és következő században más szépprózai műfajokat pótolnak, hosszú időre irányt szabva az erdélyi irodalmi fejlődésnek.

A XVII. századi erdélyi emlékirat-irodalomban még ritkán találkozunk jól felépített szerkezetű, írói igénnyel megírt és művészi képekben bővelkedő emlékirásokkal. Irodalomtörténet-írásunk pedig sokáig csak a csúcsteljesítményekkel foglalkozott, s így alakulhatott ki a téves nézet, miszerint a korszak emlékirására Kemény János és Bethlen Miklós önéletírásai a jellemzőek. Vitathatatlan, hogy a tragikus sorsú fejedelem vagy a külföldön iskolázott kancellár művei nem mindennapi írói tehetségre vallanak. Magas irodalmi színvonalukhoz, kifejezőerejükhez, érzelmi telítettségű stílusukhoz és művészi értékükhöz vita nem fér. A szerzők tájékozottsága, az államvezetésben játszott jelentékeny vagy éppen kimagasló szerepe az alkotásokat a hangsúlyozottan szépirodalmi jelleg mellett is elsőrangú történeti forrásokká avatja. Még akkor is felbecsülhetetlen értékű kútfők ezek, ha az eseményeket célzatosan csoportosítják és önkeresésük önigazolással párosul. Tudomásul kell vennünk azonban – s a jelen kötetben szereplő források közreadása is e cél szolgálatában áll –, hogy e klasszikus memoárok mellett a

XVII. században születtek még más írások is, melyek ténygazdagságukkal, az események más szintről való megközelítésével, a történések kihatásainak új szempontok szerinti értékelésével maguk is hozzájárulnak az erdélyi emlékirodalom változatosabbá, színesebbé és főleg gazdagabbá tételéhez. Persze ezek nem versenyezhetnek az államvezetésben forgolódnók emlékirataival. Városuk sorsát szívükön viselő egyszerű polgárok írásai ezek a naplók, emlékezések és feljegyzések, olykor csak tollpróba szintjén, de gyakran éppen írói tehetségre és tudatra valló formákban.

A XVII. századtól fogva az írástudók tábora új, az egyén és a közösség életének kérdéseit merőben más oldalról megközelítő réteggel: a városi polgárokkal bővül. Ha nem is mindig magas szinten, de a feljegyző, napló- és emlékiratíró személyében szerencsésen egyesül a közösség iránti felelősség tudatában cselekvő ember és a szemtanú történetíró. Úgy véljük, állításunk bizonyítékát szolgáltatják a kötetben közölt források szerzői. Műveik ismerete nélkül elképzelhetetlen Kolozsvár múltjának feltérképezése s az erdélyi városok társadalmi és szellemi mozgalmainak megértése. Ezeket mellőzve nem lehet megírni a mindennapok történetét, nincs lehetőség a ma olvasója által annyira igényelt középkori „hétköznapi” felelevenítésére. Hiszen a mindennapok látszólag apró-cseprő gondjait, az egyszerű ember életét és munkáját befolyásoló tényezőket csak a városi elbeszélők írásai tükrözik. Mindaz, amit a politikus írástudó nem vél vagy nem talál fontosnak feljegyezni, jelen van az emlékiratirodalom városi termékeiben. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy jogosnak tűnik az a feltételezés is, amely szerint tekintélyes számú hasonló írásos megörökítés elkallódott vagy megsemmisült. A nemtörődömség, a történelem vihara, vagy természeti csapások helytörténetünket értékes forrásaitól fosztották meg. Valószínűnek tartjuk azt is, hogy a kötetünkben közölt szemelvényekhez hasonló írásművek még levéltárainkban is lappanganak.

Erdélyben a városi emlékirat-irodalom a századoknál kezdődik. A XVI. század második felétől fogva Brassó, Szeged, valamint Segesvár a városi emlékirat-irodalom

központja, s kisebb-nagyobb mértékben szóhoz jut még Medgyes, Beszterce és Kőhalom. Hozzájuk zárkózik fel a század végén a magyar nyelvű városi emlékirás két központja: Marosvásárhely és Kolozsvár. Hogy bevezetőnkben a szász emlékirodalommal is foglalkozunk, azt az úttörő jelleg mellett történetirodalmi kölcsönhatások is indokolják. A gazdasági, társadalmi és politikai érintkezés mellett számolnunk kell a művelődési együttműködéssel is; a különböző nyelvet beszélő feljegyzéskészítők ugyanis tudtak egymás ezirányú munkálkodásáról. Beszédes bizonyítéka az együttműködésnek Szamosközy és Michael Weiss tudományos kapcsolata. A szász évkönyvezők forrást szolgáltatnak magyar önéletíróknak, s megállapításunk fordítottja is érvényes. Így például megemlítjük, hogy Bethlen Farkas önéletírásában felhasználja Michael Siegler kortörténeti feljegyzéseit. A kolozsvári emlékirók között találunk szász eredetűeket (Heltai, Segesvári, Szakál), és a szász világi vagy egyházi értelmiségiek közül sokan álltak kapcsolatban Kolozsvárral. Ezek feljegyzéseiben az országos események megörökítése során gyakran kolozsvári vonatkozásokat is találunk.

A szászok feljegyzéskészítése túlnyomórészt hivatalos jellegű, noha nagy számban születnek magánjellegű írások is. Az események rögzítésére gondot fordítanak a városi tanácsok, a gazdasági és társadalmi szervezetek, de jegyzetelnek a németek lakta területek evangélikus papjai is. Az emlékirás valóságos virágzásáról beszélhetünk a XVI. század végén és a XVII. század folyamán; a szász írástudók jelentős hányada részt vesz a krónikáiról, évkönyvező vagy naplóíró tevékenységben. Mindegyik első sorban a maga városában történeteket adja elő, és azok köré tömöríti a fejedelemségbeli eseményeket. Kortársi szokásként a helyi, illetve az országos jelentőségű események mellett feljegyzik még a személyes és családi ügyeket. Jellemzőként megemlíthető, hogy gondot fordítanak a feljegyzéskészítés folytonosságának a megőrzésére, s az is, hogy a szász emlékiratformákban a közösségi öntudat megfér a városok közötti állandó vetélkedéssel.

A szász városi emlékirással szemben az erdélyi magyar városi emlékirat-irodalom lényeges különbségeket

mutat. Eltérés figyelhető meg a feljegyzést kiváltó okok, az emlékeztetők megírásának módja, valamint az eseményeket rögzítők célja és szemlélete között. Ezért a továbbiakban arra keresünk választ, hogy miként jöhettek létre a magyar emlékirat-irodalom városi termékei, és melyek a legfontosabb változataik.

A legrégebb és leggyakoribb emlékirásforma a család-történeti feljegyzések. Az emlékirat-irodalomnak ezek a kezdeti termékei, a naptárszerű jegyzetek, a reformáció különösebb írói hajlamokat vagy képességeket, csupán az írás ismeretét; az írástudás pedig a XVII. századi városi polgár számára már nem kiváltság, hanem egyre általánosabbá váló követelmény. Ezt a feljegyzésformát a praktikus szükség hívta életre, annak az igénye, hogy egyes, az egyén számára fontos történések ne essenek ki az emlékezetből. Azt a gyakorlati célt szolgálják, amit a kalendáriumok vagy családi bibliák üresen hagyott lapjaira jegyzett szűkszavú beírások: megörökíteni a nevezetes családi eseményeket. Ezekből a legelső, már közlésre irányuló törekvésekből fejlődik ki a tulajdonképpeni emlékirat, illetve annak többféle műfaja. Kiindulópontot jelentenek ugyan, de a későbbiekben is megmaradnak önálló életű közlésformáknak. Számtalan példa bizonyítja, hogy a XIX. sőt még a XX. századi egyszerű ember is a fontos családi adatokat ugyanúgy jegyzi fel, mint századokkal korábbi elődei.

Létrejöhetnek még a városi emlékirat-irodalom olyan termékei is, amelyeknek írói családi hagyományokat őriztek és vittek tovább. Klasszikus példaként számon tartott eset a marosvásárhelyi Borsos Sebestyén–Borsos Tamás–Nagy Szabó Ferenc triász. De éppen e kötetben helyet kapó Auner Márton, Brozer Péter és Gálffy Mihály feljegyzései bizonyítják: a jelenséggel Kolozsváron is találkozunk. A mai történész a legnagyobb sajnálattal állapítja meg, hogy állításunk fordítottja a gyakoribb. Az utód – nemtörődömsége vagy megfelelő képzettségének hiánya miatt – még a hangsúlyozottan családi jellegű feljegyzéseket sem folytatja. Legfeljebb néhány sorban

– amint azt Linczigh utódai tették – bejegyezte az emlékiró elhalálzásának idejét.

Történeti feljegyzések maradtak ránk ezenkívül a többé-kevésbé iskolázott mesteremberektől, akiket csupán a múltat idéző emlékezés készítetett írásra. Ezeket elmarasztalhatnók nehézkes nyelvükért, stílustalan, bonyolult fordulataikért vagy igénytelenebb szerkesztési módjukért, ha nem tartanók mindig szem előtt, hogy íróik a varrótűt, a vésőt és a gyalut váltogatták a pennával. Kortörténeti jegyzeteik olyan egyéni állásfoglalások, amelyekben a szerző az egyes évek után odaírja a megítélése szerint kimagasló eseményeket. Ezek között is lehetnek családi jellegűek (házasság, születés, halál), de rögzíthetnek a város életét befolyásoló belső vagy külső vonatkozású eseményeket, anélkül hogy azokat a szerző összefüggésbe hozná egymással vagy csoportosítaná.

Feljegyzések, naplók tápláló forrása lehet még az ún. kalendárium-irodalom. A nagy példányszámban készült naptárak anyagát is hasznosíthatja munkája során az emlékiró, mivel ezekben megtalálhatja a közelmúlt időszak jelentősebb eseményeinek kronologikus összefoglalását. A kalendáriumok nemcsak segítik, hanem bizonyos mértékig befolyásolják is a városi emlékiró munkáját.

Nem hagyhatjuk ki felsorolásunkból azokat az emlékirat-irodalom kategóriájába sorolható írásokat sem, amelyek vallási mozgalmak hatására születtek meg. Az erdélyi városokban, s így Kolozsvárott is, a felekezeti megoszlás késhegyre menő harcát eredményezett. Egyesek feladatuknak tekintették a kor vallási mozgalmainak, a kiélezett felekezeti ellentéteknek a megörökítését. Itt meg kell jegyeznünk azonban, hogy ezek tárgyilagosságát éppen pártos jellegük kérdőjelezi meg.

Az emlékiratok egész sora keletkezhet alkalmoszerűen. Nemesgyszer városi polgárok is fontos politikai megbízásokat teljesítenek; városbíró, tanácstag, városi nótárius követségekben, országgyűléseken és más nagyobb horderejű eseményekben vesz részt. A várost képviselő polgár, függetlenül attól, hogy cselekvő résztvevője vagy csak szemlélője az eseményeknek, szolgálati kötelességének érzi beszámoló készítését. Hasonlóképpen születnek

meg a „peregrinatio academica” élménybeszámoló. A külföldi tanulmányait végző diák megírja élményeit elindulásától kezdve hazatértéig. Az ilyen típusú feljegyzésekben az átéltek írásban rögzítése mindig a valóság elemeihez kapcsolódik, tárgyi konkrétumokhoz kötődik, de ugyanakkor személyes benyomásokat, reflexiókat is tartalmaz. A spontán feljegyzéseket az azonnali megörökítés teszi élményszerűvé, életízűvé, a beszámolót pedig jegyzőkönyv formájában megírt emlékiratnak lehet tekinteni. A valóság hiteles tükrözése a benyomások késedelem nélküli papírra vetésének köszönhető. Ez a fajta élményközlés mind az irodalom, mind a történelem érdekes forrása lehet, s egyúttal hasznos támasz a kor társadalomtörténeti és művelődéstörténeti problémáit kutató számára. A feljegyzések e válfajának szerzői ritkán rendszeresen írók. Az élet, a kirótt vagy vállalt megbízatások teljesítése különleges helyzetekbe hozza őket, s ezekről kívánnak beszámolni. Így születnek meg az ún. úti irodalom változatos termékei: követek jelentései, zarándokok úti levelei, bujdosók naplói és a politikai helyzetről vagy kapcsolatokról tájékoztató beszámolók. A XVII. század végétől fogva az önállóságától megfosztott erdélyi fejedelemségben eltűnik a politikai színezetű úti irodalom, és örökébe – tartalmi és formai változást hozva – a peregrinációs irodalom lép. Külföldön tanuló vagy a kedvezőtlen honi egyházi viszonyok miatt „elbujdosó” világi és egyházi értelmiségiek, diákok írnak útleírásokat. Legtöbbször azok, akik tudást és tapasztalatot akarnak szerezni a későbbi hivatalviselés reményében. Ezeknek sorába tartozik Vízaknai Bereczk György hajdani kolozsvári orvos és főbíró. Útinaplója – vagyis feljegyzéseinek első része – alapján bepillantunk a tanulmányaikat nyugati főiskolákon folytató erdélyi, ún. bujdosó diákok életkörülményeibe és érdeklődési körébe.

A magyar nyelvű városi történetírás kezdetei a marosvásárhelyi Borsos családhoz fűződnek. Borsos Sebestyén, „az első magyar nyelven megszólaló polgári krónikás”,⁴⁵ a XVI. század derekán kezdi írni kortörténeti feljegyzéseit, összefoglalva az 1490 és 1583 közötti ese-

ményeket. A tulajdonképpeni, a „világnak lett dolgait” tartalmazó alkotást vagyoni kimutatás előzi meg, mintegy bizonyítva, hogy az emlékirás kezdetén a feljegyzés praktikus szükséglet. Családi hagyományként az írást unokája, Nagy Szabó Ferenc folytatja. Ő memóriálét ír „minutái”-ból (az eseményekkel egyidőben készített jegyzetektől), és ebben a művelt polgár józanul az élet anyagi, gazdasági oldalát örökíti meg elsősorban; szerinte a kívánatos állapot: a szép békeség és nagy olcsóság. A mindennapok eseményei mellett a közélet iránt fogékony Nagy Szabó írásában már teret szentel nemesebb gondolatoknak, így a művelődési váagnak is. Figyelemre méltó, hogy a kortársaktól eltérően a természeti eseményeknek „ratio”-ját keresi.⁴⁶ A Borsos család legismertebb tagja, Tamás, Bethlen Gábor kitűnő diplomatája. Személyiségéről és életművéről a szakirodalomban részletesen olvashatunk. Ezúttal csak azt emeljük ki, hogy önéletírásában, két konstantinápolyi naplójában, valamint más, „emlékezetül hagyott írásában” már magas írói öntudattal és határozott szépírói képességekkel találkozunk. Erről győznek meg a jó megfigyelőképességét és megelevenítő tehetségét dicsérő naplójegyzetek, a telibe találó jellemábrázolások, a sajátos hangulatot teremtő nyelvi fordulatok és más stiláris erények. Mindezek alapján kitűnik, hogy Borsos Tamással a városi emlékirás fejlődéstörténetében már jelentős, mércét felállító állomáshoz érkezett el.

Az előzmények ismeretében lássuk most az emlékirás és az emlékirat-irodalom útját Kolozsváron. A kötetünkben bemutatásra kerülő elbeszélő kútfők a XVII. századi Kolozsvár írástudó polgárságának reprezentatív alkotásai. Erdély élenjáró városának lakói, a kor tanúi vallanak két birodalom ütközőpontjában egyéni és közösségi gondjaikról; vallanak olykor a gabona és a bor árának változásáról, olykor a „félszemmel nézett nagypolitikáról”,⁴⁷ hitükről és csüggedéseikről, eredményeikről és csalódásaikról, a virágzást romlássá változtató sarcoltatásairól, munkájukról és mindenekfölött „kincses” városuk viszontagságos sorsáról.

A kötetben közölt források mintegy háromnegyedét

az egyéni eseménytörténeti beszámolók teszik ki. Róluk a szakirodalomban ezidáig nem alakult ki egységes álláspont. A korábban már nyomtatásban megjelenteket kiadók a krónikák sorába iktatták (Segesvári Bálint krónikája), a legtöbbet pedig naplónak tekintették (Auner, Vizaknai Bereczk, Szakál naplója). Mi valamennyit az erdélyi emlékirat-irodalom szerves részének tartjuk, de úgy véljük, helyesebb, ha a „történeti feljegyzés” elnevezéssel illetjük őket. Kivételt Vizaknai Bereczk György feljegyzései alkothatnak, mivel ezek közelítik meg leginkább a mai értelemben használatos „napló” fogalmát. Tartalmukat vizsgálva megtaláljuk bennük a feljegyzés íróival és családtagjaival történetektől a városi közösség sorsára kiható eseményekig terjedő beszámolót, sőt nem egyszer az egész fejedelemség, valamint a nemzetközi politika főbb híreit is. Érthető, hogy a beszámoló ilyen tág keretei sok lehetőséget nyújtanak az egyének és családok sorsának megismertetésére, a kortársak szokásainak, gondolkodásának, hiedelmeinek és vallásos nézetéinek felvilágosítására s jó néhány, a mindennapok teremtette olyan helyzet leírására, amely célzatosság nélkül, a maga valóságában igyekszik feltárni a tényeket. Ez a körülmény, vagyis a XVII. századi élet kendőzetlen, valóságű ábrázolása adja meg a bemutatásra kerülő munkák történelmi forrásértékét.

A XVII. századi Kolozsvár lakóinak életviszonyait élénk táró emlékirat-változatokat szerencsésen kiegészítik a hivatalos jellegű feljegyzések. Bár ezeket nem tekinthetjük történeti-irodalmi alkotásoknak, de még egyszerű kortörténeti feljegyzéseknek sem, forrásjellegük és adatgazdagságuk révén helyet érdemelnek kötetünkben. Így a város törvénykezési jegyzőkönyveibe foglalt tanúvallomások, valamint a fennmaradt szerzetesi jelentés és levél-beszámoló a század első éveire, Basta embertelen korszakára és a Kolozsvárt örlő belső ellentétekre vetnek fényt. Az olvasók alaposabb tájékoztatása érdekében a közgyűlési jegyzőkönyvekből is jónak láttunk közreadni néhány fontosabb határozatot ifjú Heltai Gáspár megszövegezésében. E szemelvények történelmi kútfő mivoltuk mellett nyelvtörténeti emlékek is egyben, akárcsak Misz-

tótfalusi Kis Miklós panaszos verssorai a lángok marta-lékává vált városról.

Az 1603. április 21. és június 9. közötti eseményeket feltehetően valamelyik itteni jezsuita szerzetes jegyezte fel.⁴⁸ A feljegyzések lakonikus rövidséggel szólnak a város Székely Mózes általi ostromáról. A feljegyző a Habsburg-politika erdélyi szószólóinak tekintett jezsuiták kiűzését örökíti meg. Feltevésünket, hogy a szerző a történetről közvetlenül értesült, igazolni látszik a beszámoló hangvétele, tényyszerősége, valamint az eseményekhez való hozzáállása. A jezsuitaellenes hangulatról, az ellen-szenv csúcspontját jelentő június 9-éről részletesebb beszámolót találunk a humanista Szamosközynél. A két szövegrész összevetése a várostörténet szempontjából érdekes adalékkal szolgál. Így az eseményeket összefoglaló ismeretlen kolozsvári nem annyira a városlakókat rója meg a jezsuiták kiűzéséért, hanem inkább a bizonytalan helyzetben Kolozsvárra betódult környékelieket. Arra a következtetésre jut, hogy az eseményekért a felelősség az ostromlókat terheli, akik sugalmazták és buzdították a városba benyomuló tömeget a jezsuitákkal való leszámolásra. „Az előtódult, majd pedig a városba benyomult tömeg a piactéren összecsődült, s a bírák, a szenátus és a százférfiak akarata ellenére messze hangzó kiáltószóval gyors futásban igyekezett a kollégium felé...”

Ezzel szemben Szamosközy, bár nem tagadja, hogy a kiűzésben, az épületek lerombolásában „a környező helységek vidéki és falusi lakosai” is részt vettek, az eseményt a városi lakosság régóta esedékes adósságtörlesztésének tekinti. A város körülvétele nem ok, hanem ürügy a nemkívánt szerzetesek eltávolítására.⁴⁹ Ennek a nyilvánvaló igazságnak az elhallgatása, úgy véljük, ismeretlenünk jezsuita voltáról árulkodik.

Az eredetileg latinul írt naplószerű feljegyzéseket a művészi eszközök hiánya jellemzi, írójukat csupán az események rögzítése érdekli. Stílusa messze elmarad a kor irodalmi szintjétől, például Szamosközy műveitől. A rövid szemelvény erénye forrásértéke. Esetében írói becs-vágyról sem beszélhetünk, szemben a tudatos, már-már

szépíróra valló Szamosközyvel. Jól érzékelteti ezt egy újabb összevetés a mindkét szerző által megörökített 1603. június 7-i viharral kapcsolatosan. Szamosközy a természeti eseményt barokk festő ecsetjére kívánczó szemléletességgel rajzolja meg. A természeti elemek összezsapása, a jelzők, hasonlatok és más stiláris eszközök halmozásával elért apokaliptikus kép az országa romlásáért aggodó humanistát mélyebb összefüggések keresésére készíti. A viharos forgószél és mennydörgés szimbolikus képpé minősül át: a városnak és az országnak is békéjét, csendjét és nyugalomát felkavaró viharos eseményeket vetít előre.⁵⁰ Ezzel szemben ismeretlenünk csak a tényt rögzíti egyszerűen: „Kolozsvárt eső nélküli szörnyű vihar; a rendkívüli szélvész iszonyatos.”

A jezsuita rendtagok kiűzéséről részletesebben szól a kötetünkben közölt levél alakú beszámoló.⁵¹ A szintén latin nyelvű tájékoztató jelentés azzal az igénnyel íródott, hogy ne csak a tényről, hanem annak következményeiről is beszámoljon. A műfajváltás tartalmi és más vonatkozásban is újat hoz. Tartalmi (szempontból felöleli a már ismert június 9-i eseményeket, majd tudósít a jezsuiták nak jogaikba való visszahelyezéséről és újbóli számkivételükről. Kerek egészzé így formálódik a beszámoló. Ezúttal az író személyét illetően nincsenek kételyeink. Hogy aktív rendtag, azt a történelmi adatok mellett a levél hangvétele és irányzatossága is bizonyítja. Számára nincs különbség a „szentségtörő” és az „unitárius” között. Kétséges az is, hogy a hitbuzgó és kegyes atya, aki úgymond „szeretettel jött mindenki segítségére”, aligha kapta a jezsuitáknak köszönhetően még templomuktól is megfosztott unitárius többségű város lakóitól a „haza atyja” elnevezést, mint azt forrásunk szerzője állítja. S főleg azok után, hogy az elkergetett szerzeteseket Basta hozza vissza Kolozsvárra, a „bűnös” város megleckéztetésének szánt erőfitogtatás és parádé közepette.

A jezsuita gondolkodásmódon, az „eretnekgyűlöleten” túlmenően a beszámoló újabb bizonyítékokkal szolgál arra nézve, hogy a XVII. század Erdélyében a vallásos meggyőződés döntő szerepet játszott az események megítélésében. Az önállóság és függőség arányai és egyen-

súly-eltolódásai olykor a vallási erőviszonyok alakulásának függvényében érthetők meg a legjobban. A „háromságos atyafiak” jelenléte, elűzése, Basta általi visszahozatala, majd újabb számkivetése Rákóczi Zsigmond idején – és mindez alig négy esztendő leforgása alatt –, úgy véljük, erre is meggyőző bizonyíték.

A *Törvénykezési jegyzőkönyvekből* válogatott tanúvallomások⁵² jobbra eseménytörténeti szempontból szolgálnak adalékokkal a XVII. század eleji Kolozsvár történetéhez. A város feladását Székely Mózesnek és a jezsuiták kiűzését Basta kíméletlenül megtorolja. Nem elégszik meg a magisztrátus megszegésével és a 70 000 forint sarc kirovásával, hanem példát kíván statuálni. Vizsgálatot rendel el a vétkesek kézre kerítésére és megbüntetésére. A tanúvallomásokból értesülünk, hogy Krauseneg hadbiztosnak kell kiderítenie, „kik voltak fő okai annak a tumultusnak, város megadásának és a klastromra való rohanásnak, mert – mint maga a commissarius mondja – végére akarok menni, és inquirálni akarok felőle”. A két-három éve történeteket felelevenítő „hütös” vallomások ellentmondanak egymásnak, az egyénenkénti állásfoglalásokban különböző érdekek csapnak össze. Eltérő a vélemény a város feladásának körülményeiről, az akkori bíró és városvezetőség magatartásáról, intézkedéseiről, illetve a későbbi eseményekről. A különböző nézetek ellenére a tanúvallomásoknak közös vonása, hogy valamennyi utal az elmergesedett nemzetiségi és vallási viszonyokra. Bár a város feladása ügyében egyöntetűen határoztak, mikor a sarckifizetésre kerül a sor, az álláspontok igencsak eltérőek. A szászok különutas próbálkozásai, az előnyszerzési kísérletek, az olykor gyűlölködésig éleződő fölényfitogtatás a császári csapatok árnyékában beszédesen érzékeltetik az ellentétek kiéleződését. Hozzájuk szól a felhívás: „őkegyelmek hasonlást ne tennének, hanem egyetérténeket és egy értelemmel minden közönségre való jót cselekednének az régi, atyáinkról reánk szállott és mindeddig megtartott jó mód és rendtartás szerént”.

Az ellentétek kihasználására épülő politikán kívül a

tanúvallomások a császáriak pénzhéségéről és megvesztegethetőségéről is tudósítanak. Az indulatos Basta és commissarius „több fizetést kíván”, s haragjukat arany-pohárral, ezüsttállal és ezüsttányérral lehet megváltani. S ha a harag már elpárolgott, a hatalomittas katona-politikus ekképp veregeti vállon, cinikusan, a kiszolgáltott város bíróját: „ha jámborok löttetek volna, e nélkül el lehattunk volna, az ajándék nélkül”.

Kötetünk hivatali jellegű részét a város *Közgyűlési jegyzőkönyveiből* válogatott szemelvények zárják.⁵³ Hogy választásunk a mindeddig kiadatlan nótáriusi feljegyzésekből az 1611 és 1617 közöttiekre esett, annak magyarázatát elsősorban a feljegyzéskészítő személye adja meg. A városi határozatokat rögzítő jegyző ugyanis az említett időszakban ifjú Heltai Gáspár volt, a könyvnyomtató Heltai Gáspár fia.

Ifjú Heltai Gáspár feltehetően a XVI. század 50-es vagy 60-as éveiben született Kolozsváron.⁵⁴ Az unitáriusok itteni iskolájában tanult 1575 és 1580 között, s ekkor vetette meg latin műveltségének alapjait is. Nemsokára átveszi atyja özvegyétől a nagyhírű, de lehanyaglott Heltai-nyomdát, és megjelenteti – más könyvek mellett – az irodalmi érdeklődést tanúsító munkáját: latin–magyar–német szinonimaszótárát Cicero műveihez. A század utolsó évtizedétől kezdve Kolozsvár közéletében játszik szerepet. Így 1595-től a város sáfárpolgára, azaz számadó-gondnoka, majd 1609-ben királybíró. Két év múlva nótáriusnak választják meg, és ezt a tisztséget 1617-ig, betegeskedése súlyosbodásáig tölti be. Röviddel ezután, 1618 októberében hal meg szülővárosában.

A város jegyzőkönyveiben őrzött, mintegy hat évet felölelő feljegyzések túllépik a hivatalos jegyzőkönyvek megszokott keretét. Még nem beszélhetünk műfajváltásról, már csak azért sem, mert a szemelvények hivatalos ténykedés eredményei, de az említett szövegrészek már magukon viselik a személyes jellegű emlékirások egyes jegyeit. Az események száraz, adatszerű felsorolása helyett szerzőnk a történések körülményeit és kihatásait is vizsgálja. A feljegyzések szerkezeti felépítése sok közös

vonást mutat a kiforrott emlékiratokkal. Az indítás és a befejezés személyes vonatkozású, mint a memoriálékban; a lehetőséget erre az egyéni élet és várostörténet jelentékenyebb eseményeinek összefonódása szolgáltatja. Az eseményeket a városi nótárius kisebb-nagyobb időközökben jegyzi fel, nem feledkezve meg a pontos keltezésről. Ilyen értelemben Heltai írása diáriumszerű.

Az ifjú Heltainak a hivatalos határozatokhoz kapcsolódó személyes hangú bejegyzései más szempontból is figyelemre méltóak. Számára nem csak a határozatok pontos regisztrálása fontos. Sikerral érzékelteti a korhangulatot, a város lakóinak az életszemléletét és magatartását, törekvésüket, hogy két ellenség között „valaminemű útját – szorgalmasan érette lévén – feltalálhatják a megmaradásnak”. Példaadóan szemlélteti, ahogyan a szabadságukat és függetlenségüket védő polgárok nehéz helyzetben egységesen zárkóznak fel a vezetés felelősségteljes terhét vállaló „bíró uram tanácsa és öreg uraim” mögé. A város határtalan szeretete és az iránta érzett féltés hatja át Heltai minden sorát, ahhoz az eskühöz híven, hogy mindent megtesz Kolozsvárért „ez szegény hazának javára és emolumentumára”.

Nemcsak formai változatosság és társadalmi gazdagság révén emelkedik a jegyzőkönyvíró ifjú Heltai kora átlagkrónikásai fölé. Élénk stílusa, színes ábrázoló módszere, szerkesztési módja művészi tudatosságot sejtetnek. Irodalmi tájékozottsága ékes bizonyítéka annak, hogy a városi értelmiség kialakulásának nem kizárólagos útja a külföldi egyetemjárás. Heltainak és kora tehetősebb polgártársainak műveltsége már a helyi iskoláztatás magas színvonalát dicséri. Ugyanitt kívánjuk megjegyezni, hogy a történelmi forrás jellegű szövegrészek egyben a XVII. század elején Kolozsváron és környékén beszélt és írott nyelv fontos emlékei. A szép, ízes magyarsággal írt feljegyzések mellett itt-ott még érzik a latin nyelv hatása, de ez hovatovább csak egy-egy szó vagy megszokott formula gyakoribb előfordulásában jut kifejezésre. Az élő beszéden alapuló változatos magyar prózai előadás irodalmunk maradandó értékévé avatja az egykori városi nótárius jegyzőkönyvét. Az ifjú Heltai szövegezte fel-

jegyzések így a városi emlékirat-irodalom fejlődésének lehetőségéről tanúskodnak, és lényegesen különböznek már a gyakran tartalmi színtelenségről árulkodó egyszerű feljegyzésektől és egyéb próbálkozásoktól. Egyes pozitív szerkezeti, tartalmi és stilisztikai jegyek biztató lépéseket jelentenek a kerek egészektől alkotó, nagyobb lélegzetű, összefüggő emlékiratok felé.

Az egyéni eseménytörténeti beszámolók sorát *Segesvári Bálint* nyitja meg.⁵⁵ Segesvári ősei nevük (Schespurger) után ítélve Segesvárról telepedtek Kolozsvárra. A leszármazottakat már a XVI. században a tekintélyes kolozsvári polgárok között találjuk; szerzőnk apja, Segesvári Gáspár feltehetően tipográfus volt.

Segesvári Bálint alkotása tipikus példája az egyszerű feljegyzésírásnak, mely csupán a látottak és hallottak egyszerű megörökítésére törekszik. De mi is készteti egykori kolozsvári polgártársunkat, hogy feljegyezze az eseményeket 1606 és 1638 között? (15 évi kihagyás után 1653-ból és 1654-ből mindössze néhány sor betoldás van.) A kérdésre, amelyet Segesvári mai olvasója feltehet, nem könnyű felelni.

Már szó esett arról, hogy a hivatali és magánjellegű emlékirás erdélyi kezdeteiben az úttörő szerepet a fejlett szász városok polgárai töltötték be. E tény és szerzőnk szász eredete között összefüggést kell látnunk. Segesvári foglalkozását ugyan nem ismerjük biztosan, de apjáról úgy tudjuk, hogy nyomdász volt, márpedig ez a foglalkozás az átlagosnál magasabb képzettséget kíván.⁵⁶ Természetesnek tűnik, hogy az ilyen környezetben felnövő ifjú nemcsak betűismerő, hanem betűszerető is lesz és később írni kezd. A feljegyzéskészítést indokolja érdeklődése a közügyek iránt, továbbá közösségi érzéke, polgári öntudata, valamint unitarizmusa. Célja, hogy minél többet mutasson be a körülötte zajló élet eseményeiből. Figyelme középpontjában természetesen Kolozsvár s az itteni lakosság sorsa áll. Ezért kerül feljegyzésre mindaz, ami valamilyen formában is befolyásolja a polgárság életkörülményeit. Szó esik így hadak vonulásáról, ostromról, tűzvészről, pestisről, fejedelmi látogatásról, követsé-

gek érkezéséről, belső vizzályról, vallási ellentétekről, szokatlan időjárásról, rossz termésről és más hasonló eseményekről.

Felsorolásunk csak néhányat villant fel mindabból, amire Segesvári figyelme kiterjed. Így is szembetűnő az anyaggazdagság, amivel a szerző előkelő helyet vívott ki a magánjellegű feljegyzéseket készítőik között. A történeteket belső összefüggés nélkül, napról napra elszigeteltségükben rögzíti; fontos kortörténeti adatok apró-cseprő intimitásokkal, hangsúlyozottan helyi jellegű „érdekességekkel” keverednek. Megörökíti a város és a jelentékenyebb polgárok életében beállott változásokat, ugyanakkor teret szentel az időjárás alakulásának és a terményárak változásainak is. Történelmi sorsfordulókról nem egyszer babonák és hiedelmek társaságában olvasunk. Fontossági sorrendet nem ismer, az eseményeket és azok kihatásait nem értékeli. Feladatának csupán a tények rögzítését érzi. Számára, egyaránt nevezetes dolog, hogy Bethlen Gábor legyőzte Ferdinánd császár seregét, és az is, hogy „éjjel mennykő üte az perengér tetejébe”. Információinak gazdagsága, változatos és bőséges hullámozása teszi életszerűvé írását. Ez a tartalmi sokrétűség mai olvasóját is leköti.

Vajon csak adatgazdagságáért, történelmi forrásanyagáért értékelhető Segesvári? Történeti feljegyzéseinek jelen közreadása alkalmat teremt, hogy más erényeit is számba vegyük. Írói tudatosságot alkotásában ugyan nem lehet kimutatni, de egyes elemek írói hajlamokra, sőt képességekre vallanak. Hogy a feljegyzések nem válnak egyhangú eseményfelsorolássá, azt az események és az azokat formáló személyek hiteles és ugyanakkor színes megelevenítésével éri el. Személyeit úgy jellemzi, hogy egy-két fizikai és jellembeli vonás megrajzolásával valóssággal élénk varázsolja őket. Így a szász püspökről, „azkinek az deák szó, mint az méz, úgy folyt ki a szájából”, megtudhatjuk, hogy „szép szál ember, piros, nagy szemű, kemény tekintetű, nehezen járó testes ember”, egy másik kortárs egyházfő pedig „nagy őszibe elegyedett kisdud ember, nagy hertelen haragú száraz ember, bölcs, okos, medicus”. A haza és városa boldogulásáért „maga

„jóvát nem szánó” városbíró, „nagy birodalmú embernek”, az emlékezetes orációkat tartó papot „hangos, trombitaszavú prédikátornak” nevezi. Kolozsvár iránti szeretete mellett osztályhűségét is kiérezzük azokból a sorokból, amelyekben egy másik tekintélyes polgárról emlékezik meg: „Hála meg az jámbor, istenfélő keresztyén, eklézsiát építő és azonkívül is igazságszerető Ötves András, azki egynéhány esztendeig bíróságot viselt nagy nyomorúságokban és veszedelmes időkben, azki nem engedett az nemességnek minden kicsiny dologban.”

Amint megállapítottuk, Segesvári arról ír, amit látott vagy hallott, anélkül hogy az események ok-okozati összefüggéseire következetesen figyelne. Írásában olykor felfedezhetünk bizonyos irányzatosságot. Lokálpatriotizmusa és polgári öntudata mellett harcos unitarizmusa és ebből eredő vallási elfogultsága is rányomja bélyegét a feljegyzésekre. Megveti a hitehagyó prédikátort, „azki igazi hűtit megtagadd és kálvinistává lön, mindeneknek csúfjává tévé magát érette”, de éppúgy haragszik a kálvinistára, pápistára, szektánsra vagy bárkire, aki valamit is tesz vagy tett annak érdekében, „hogy teljességgel eloltódjék az unitária religió”. Nem tudja leplezni elégedettségét, hogy a reformátusok „álnok tanácskozása semmié lön”, mikor a buzgó kálvinista I. Rákóczi György támogatását akarták megnyerni, hogy nagyobb szerephez jussanak Kolozsvár vezetésében, mint ahogy természetesen tartja azt is, hogy valakit istenkáromlásért hatvan pálcaütéssel vagy éppen megkövezéssel büntessenek.

A politikai elkötelezettséget tükröző vallásos elem Segesvárinál erőteljesen jelentkezik. Vallásosságával megfér a babonákba és a rendkívüli jelenségek misztikus erejébe vetett hite. Feljegyzéseiben a csodás jelek általában történelmi sorsfordulók táján jelennek meg. Báthory Gábor brassói csatavesztését „nagy égi csudák” előzik meg, a pártütő szebeniek elleni bosszúhadjárata idején pedig „az égen észak felől nagy tüzes hadiseregek, jelek láttattanak estvétől fogva éjfeléig úgy, hogy még az földön is mind tűzvilág színe volt”. A rendkívüli természeti események nem ígérenek jót – véli Segesvári. Az „igen szörnyű hertelen való pestis” falakat és tornyo-

kat romboló villámcapások és mennydörgések közepette jelent meg Kolozsváron, s az se lehet a véletlen műve – legalábbis szerzőnk szerint –, hogy mikor „lőn nagy ec-lipsis az holdban estve hora 8,9.”, épp akkor „az százszok között égettek mind emberestől kastélyokat”. Enyeden kőfalból fakadó vérforrás előzi meg az 1609-es nagy árvizet, s így olvashatunk még a továbbiakban szép számmal az égen egyszerre látható három napról, önmagától meggyulladó süvegről, üstökösről, az égen látszó nagy vérontásokról, tüzes mennykövekről és más ómenekről. Szerzőnk és kortársai közül sokan tulajdonítanak jelentőséget a kabalisztikus világ elemeinek, hisznek bennük, és nem érzik ellentétesnek vallási meggyőződésükkel. A magyarázatot a misztikus világ e primitív megnyilatkozásainak óhatatlan átöröklése szolgáltatja. A különös jelekben, csodákban való hitet és egyáltalán a babona tekintélyét a protestáns racionalizmus alaposan megtépázta, de gyökereit kiirtania nem sikerült. Hogy a XVII., sőt a XVIII. században még van ómenkultusz, azt köte-tünk más forrásai is bizonyítják.

Ha a szabadjára engedett képzelet a régi Kolozsvár centumpáteri intézményének mintájára azoknak a „száz-embereknek” névsorát összeállítaná, akik az idők folya-mán legtöbbet tettek a városért, e tanácsban az elsők kö-zött szerepelne *Linczigh János* XVII. századi szücsmes-ter. A közösség iránt érzett felelősséget, helytállást és az önfeláldozásig is elmenő hősi magatartást példázó egy-kori főbíró joggal tekinthető a város jeles fiának. Köte-tünk szinte valamennyi írója fontos köztisztséget viselt a maga korában, és részt vett Kolozsvár életének irányí-tásában. *Linczigh János* esetében azonban többről van szó. Személyében kivételes egyéniség vállalja magára a város történetének alakítását egy sorsfordulón.

Az elmondottak alapján joggal tevődik fel a kérdés: ki volt tulajdonképpen *Linczigh János*, akinek annyit kö-zönhet Kolozsvár? Szerencsés helyzetben vagyunk, hi-szen életéről és a hozzá kötődő emlékezetes események-ről a legilletékesebb, maga a hajdani városatya számol

be kimerítően. Feljegyzései hű tükrét adják egy nem mindennapi, több mint hét évtizedes életútnak.⁵⁷

A következőkben – a feljegyzések alapján – részletesen szólunk Linczigh életpályájáról. Figyelmünk kiterjesztését ebbe az irányba indokolja a forrás hangsúlyozottan szubjektív jellege. Az eddigi írások esetében az életút felvázolása kitérőt jelentett volna, hiszen szerzőik az eseményekre és nem saját életük alakulására összpontosítottak. Linczighnél a személyes hang a meghatározó, a történelem csak az egyéni élményanyagon keresztül jelenik meg. Csak látszólag tűnik ellentmondásosnak ezzel az a megállapítás, hogy a történések, tapasztalt dolgok megörökítésével Linczigh egyben a XVII. századi város, sőt olykor a fejedelemség hiteles történetét írja. Ha a szerzőt mint a történelem cselekvő részését tekintjük – és annak kell tekintenünk –, naplója egyszerre lesz önéletrajz és forrásértékű történeti emlékirat is.

Linczigh neve Linz városára utal, ahonnan nagyapja feltehetően a XVI. század első felében telepedett Kolozsvárra. Családi hagyományként folytatja az elődök szücs-mesterségét. Négyesztendei inaskodás után felszabadítják szücslegénynek, majd két évig Bécsben tökéletesíti magát a mesterségben. Hazajövele után mesterként alapít családot, s alig két év elteltével már tisztségviselője a városnak. Emelkedő közéleti pályafutása jelzi, hogy rövidesen Kolozsvár tekintélyes polgárai között tartják számon. Anélkül, hogy felsorolnánk azokat a tisztségeket, amelyeket a század negyedik, ötödik és hatodik évtizedében betöltött – ezekről pontos képet kap az olvasó a feljegyzések olvasásakor –, meg kell mondanunk, hogy már akkor kiemelkedik polgártársai közül mind szakmai, mind közéleti téren. Bizonyítja ezt tizenhatszori céhmesterré választása, de az is, hogy a város képviseletében már ekkor számos feladattal bízzák meg. Sáfárpolgárságának korszakát ekképp foglalja össze: „...fejedelemnek gazdálkodtam, nagy hatalmas legátusoknak német császártól öfelségétől, török császártól, lengyel királytól, nagy rendű embereknek; sok igáim voltak.” Bárhova „expediáltatik a becsületes várostól”, mindenütt felelősséggel képviseli Kolozsvár és lakói érdekeit.

Az első kemény próbát az 1658-as tatár- és törökdúlás idején kell kiállnia, amikor a kiszolgáltatott város megbízásából kénytelen „contractusra menni azért az pogánysággal”, azaz hadisarc dolgában megegyezni. Linczigh közbenjárásának köszönhetően a város megmenekült ugyan a feldúlástól, de a kirótt hadisarc és az értékes ajándékok – amelyekről Linczigh valóságos leltárt készített – anyagilag teljesen tönkreteszik. Joggal jegyzi meg szerzőnk: „Ez által az nagy rettenetes summa által változott meg akkor az üdőben ez az megromlott Kolozsvár.”

1660-ban megválasztották királybírónak. Ebben a minőségében kerül sor élete legnagyobb próbatételére: a Szejdi Ahmed basához vezetett követségre. A Rákóczi ellen vonultában Kolozsvár határába érkező török vezér a város kapuinak megnyitását követeli. A „rettenetes haragú” ellenség megengesztelését ismét szerzőnkre bízzák. Míg 1658-ban a szilisztriai basa a kegyelemért könyörgő tanácsurat meghallgatja, „ígervén kegyelmességet, hogyha kívánságának engednénk és vele megszaccolnánk”, ezúttal az indulatos Szejdivel nehezebb szót érteni. A küldöttséget először hóhérekre akarja adni, majd a megkegyelmezés taktikai húzása következik, hogy a megfélemlített Linczighet és két társát együttműködésre bírja. A nehéz helyzetbe került bírónak döntenie kell. Választhat megmenekülés és önfeláldozás között, s azt is tudja, élete árán esetleg polgártársait, szeretett „hazáját”, városát válthatja meg. Nem habozik a közösség javára dönteni, olyan erkölcsi tartással, ami kortársak és utódok közül keveseknek adatott meg.

A Rákóczit legyőző Szejdi a várost kegyetlenül megbünteti; „Summa százezer tallerra ment akkori saccolása is a városnak” – írja Linczigh, részletesen beszámolva nemcsak a kért összeg előteremtésének nehézségeiről, hanem a törökök követelte ajándékokról, gabonáról és mindenféle élelemről, „azmit az ember meg tud gondolni”. Szejdi elvonul, de Kolozsvárt más hasonló veszélyek fenyegetik. Újabb követelőzők jelennek meg a láthatáron; előbb Ali basa, majd Montecuccoli a németjeivel. „Nem gondolván meg ez haza előbbi sok sanyarúságimat és

szenvedéseimet, újólá ismét Váradra expediálnak” – állapítja meg keserűen Linczigh, amikor a városvezetőség megint őt küldi a fenyegető veszélyek elhárítására.

A törökök harácsolása az események alakulása folytán elmarad, de Montecuccoli katonái helyettük is kirabolják a védtelen várost. A felszabadító szerepében tet-szelgő császáriak nem bizonyultak könyörületesebbeknek a félhold harcosainál, s „hallatlan executiókat tevén némelyekben ugyanarra, hogy nemhogy a szegények, de még a gazdagok is csaknem koldulásra jutottak, elbujdosván az városról”. Ne véljük túlzásnak ezeket a szavakat; a város háromszori kifosztása 1658 és 1661 között – mint már arról szó esett bevezetőnkben – valóban a hanyatlás megállíthatatlan folyamatát indította el. A „kincses” város e században többet nem tud felemelkedni régi jólétéhez. Kolozsvár történetének itt záruló fejezete a nagynevű szüicsmester életében is fordulatot hoz. Közéleti ember marad továbbra is, de szerepe (és ennek függvényében írásban megörökített élményanyaga is) szerényebb lesz. Érdeklődése is más irányba fordul, az önálló Erdély halódása, Apafi dermedt politikájú korszaka befele fordulásra készíteti szerzőnk. Történekek helyett családi és vagyoni helyzetét, illetve ezek változásait rögzíti, merőben más jelleget adva további feljegyzéseinek.

Az eddigiekből kitűnik, hogy Linczighben kora jeles egyéniségét, szülőföldjéhez és osztályához hűséges, áldozatkész polgárt tisztelhetünk. Történelemkönyvek lapjaira kívánczó neve a köztudatban elhalványult,⁵⁸ ahelyett hogy e táj szabadságszerető lakói számára jelképpé minősült volna. A méltánytalan mulasztás felelőssége a história mellett az irodalomtörténetet is terheli; Linczigh feljegyzéseit egyetlen összefoglaló irodalmi munka sem értékelté. Több mint fél évszázados számvetését olvasva döbbenünk rá, hogy ez az erdélyi emlékirat-irodalom fejlődéstörténetében sajátos szint képvisel. Feljegyzésein lemérhető az emlékirás eddig megtett útja, s az elért eredmények is összegezhetőek. Különösen az első, az ön-életíró rész jelent határozott továbblépést a klasszikus memorialisztika, az „aranykor” felé. Ez már irodalmi al-

kotás, és nem csupán annak lehetősége. Az 1663-ban írott visszatekintés szelleme, stílusbeli sajátosságai, műfaji összetettsége és emlékirói módszere bizonyítják, hogy irodalmi igényekkel közelíthetjük meg szerzőnk alkotását. Formáját tekintve meghatározó jelentőségű keletkezésének módja. Tartalmilag a feljegyzések három, egymástól elkülöníthető egységre tagolódnak. Kronológiai szempontból megkülönböztethető az 1663-as önéletírás, illetve az 1665 és 1675 között alkalomszerűen készült feljegyzések sora.

Az első részben Linczigh pályája csúcsán, 57 éves korában „emlékezetet akar tenni”, azaz meg akarja örökíteni addigi életét, tetteit. Önéletírást ír tehát, annak tudatában, hogy élete tanulságokkal szolgálhat az utódoknak. Teljességre törekszik, s ennek érdekében az emlékezetén kívül a gondosan vezetett családi kalendáriumra épít. Naplószerűen számol be a történekről olyan színes előadásmóddal és élethűséggel, mintha az események történésük idejében nyertek volna rögzítést. Tartalmilag ez a fejezet összefüggő egésznek alkot, de írója az évkönyvek mintájára következetesen tagolja önéletírását. Ez a szerkesztési mód is igazolni látszik, hogy olyan emlékirattal állunk szemben, mely a diáriumok (napi, heti vagy havi feljegyzések) jegyeit is magán viseli. Valószínűnek tartjuk, hogy szerzőnk a családi krónika mellett esemény krónikát (ha nem éppen egy maga készítette diáriumot?!) is felhasznált. Másként aligha lenne magyarázható, hogy Linczigh a memoárirás előtt csaknem 20 évvel történetek, eseményeket, szereplőket, sőt pontos napi dátumokat is fel tud eleveníteni. Vagy lehetne-e az 1658-as megsarcoltatás 25 pontba szedett adathalmazát pusztán a memória javára írni?

Linczigh feljegyzéseinek második részét családtörténeti jegyzetek alkotják. Ezek arról tanúskodnak, hogy az egykori kolozsvári szücsmester nemcsak a közpályán, hanem a magánéletben is súlyos megpróbáltatásokat állt ki. Elég, ha arra utalunk, hogy tizenhárom gyermekéből tizenegy halt meg fiatalon, köztük hat az 1645/46-os és 1661-es pestisjárványnak esett áldozatául. Ez a rendkívüli egyéniség, aki életét is kész feláldozni városáért, a

kötelességteljesítést a családi érzéseknek is elébe helyezte. Lehet-e megrázóbb és meggyőzőbb példája a szülőföld szeretetének, mint a Linczighé? Negyven nap leforgása alatt két fiát és két lányát ragadja el a kegyetlen halál, de gyermekeinek „még csak hideg tetemét sem láthatja”, mert a városbíró kötelezettségét kell teljesítenie. „Noha nagy mentségei” volnának – mint írja –, van lelkierije ezekben a napokban is fejedelemmel és főgenerálissal tárgyalni, kérni és esedezni, megkísérelni engedmények kicsikarását, vállalva a letartóztatást is – és mindezt szeretett városáért. A közösség ügyét ezúttal is egyéni érdekei fölé helyezte, de ez távolról sem jelenti, hogy ne lett volna szerető és gondos családfő. Megható, ahogyan „maradékaiért”, nevezetesen két fiáért annyi mindent tesz meg. A napló utolsó részében e gondviselés beszédes bizonyítékait fedezhetjük fel. Feljegyzéseinek bevallott célja, hogy tanulságokkal, tanácsokkal szolgáljanak a leszármazottaknak, s hogy gyermekei egyformán jussoljanak az atyai vagyomból, egyik a másik rovására „meg ne csalattassék”.

Linczigh naplókönyvecskéjének utolsó részében rendkívül változatos feljegyzéseket találunk. E különböző időpontokban készített emlékeztetők között vagyoni jogi kimutatások, részletes számadások, peres esetek és intelmek váltakoznak. Valamennyit azért örökítette meg Linczigh, hogy utódai „a jövőben tanuljanak róla és ahhoz tartsák magokat”. Az egyes feljegyzéseknek egységesen a „memóriálé” elnevezést adja, ami nem tévesztendő össze az azonos nevű emlékirói műfajjal. Periodikus feljegyzéskészítésről van itt szó, bevételek és kiadások, adásvételek, „experientiák” és gyakorlati tanácsok füzéről. Ezekből az első látásra nem túl érdekesnek tűnő, adatokkal zsúfolt közlésekből szűrhető le, hogy írójuk éppúgy megállta helyét gazdálkodó polgárként, mint a közélet megkívánta kivételes helyzetekben.

Linczigh János feljegyzései a formai és tartalmi újszerűség mellett más vonatkozásokban is a városi emlékirás nagykorúsodásának jegeit mutatják. Nyelve szintén a Kolozsvár környékén használatos élőbeszéd alapul, de az irodalmi nyelvünk kialakításában oly fontos sze-

repet betöltő Károli Gáspár hatását is érezzük rajta. Az itteni nyelvjárásnak tudható be az í-zés (ítél, ígíret, öki-gyelme, tisztiben), az ő-zés (vöttem, tőlök) és az ú-zés (dücsőséges, üdők, szüvök, küül = kívül). Érdekes szint hoznak a feljegyzésekbe egyes ódon zamatú szószerkezetek (elvünek = elvittek, miá = miatt stb.), amelyekkel a többi kortársnál is találkozunk. A latin nyelv háttérbe szorul, csupán egy-egy szó, fordulat, esetleg a mondani-valót hangsúlyozni kívánó szólás erejéig van jelen. Mindenesetre Linczigh szövege nyelvi szempontból is értékes forrása a XVII. századi erdélyi magyar próza fejlődésének.

A stílus terén nem annyira a művészi eszközök használatával tűnik ki, mint inkább az írásban megörökítettek közvetlenségével. A mozgalmas drámai helyzetek tárgyilagos ábrázolása meggyőzővé teszi előadását. Nincs szükség a hangvétel szónokiassá tételére vagy más stílusfordulatok igénybevételére; pusztán a megtörténtek hiteles ábrázolása is írásművészt enged sejtetni. Néhány szóval találó jellemzéseket készít („nem különb, mint testesült ördög”, „hamis álnok csalárdság szívében”), tovább színezve a literátus polgárról már eddig alkotott képet.

A történések, változások megörökítésének vágya hozta létre az egymás vázlatos feljegyzéseit folytató három kolozsvári polgár: Auner Márton, Brozer Péter, Gálffy Mihály írását is.⁵⁹ Auner és Gálffy a keveset mondó családi közlésekre szorítkozik, s joggal támad az az érzésünk, hogy egy családi biblia első lapjainak rovatait olvassuk, ahova 8 születést, 17 halálesetet és 3 esküvőt róttak be. A társítás nem véletlenszerű; e könyv szellemének kisugárzását véljük érezni a bejegyzéseket kísérő, szó szerint is ismétlődő fordulatokban. Aunerről még megtudni, hogy tisztségviselője volt a városnak; Gálffy még ennyit se árul el magáról.

Brozer feljegyzi családi élete jelentősebb állomásait, de nem éri be ennyivel. Kilép a családi események szűk világából, és a történések figyelmes szemlélője, olykor résztvevője lesz. Beszámol az önállóságának végnapjait élő Erdély haldoklásáról s a török–német vetélkedés

prédájává lett Kolozsvár sorsáról. Akár évkönyvezőnek is tekinthetjük Brozert, hiszen ha röviden is, de az általa tárgyalt másfél évtized valamennyi esztendejéből jegyzett fel említésre méltó dolgot. Szó esik közhivatali tisztokról, „duráló drágaságról”, „szokatlan jégesőkről”, „sások sokaságáról”, „hertelen megáradó Szamosról” – azaz mindarról, ami a kolozsvári polgár életére kihatással lehet.

Kolozsvár történetének tizenöt esztendejéből Brozer viszonylag keveset jegyzett fel. De a kevés olykor tömörségével kifejezőbben hat, mint pallérozott tollforgatók részletező beszámolóí. Idézzünk bizonyításképpen a feljegyzések ama részéből, ahol Kolozsvár hanyatlásának hét esztendejét elevenítette fel, megírva a kincses város romlásának balladáját:

„Anno 1687 mense Septembris. Szüret közben jött reánk az római császár öfelsége armadája, kinek fő elöljárója volt az lotharingiai herceg.

1688-ban rajtunk laknak s nyomorgatnak.

1689-ben rajtunk laknak s nyomorgatnak.

1690-ben rajtunk laknak s nyomorgatnak.

1691-ben rajtunk laknak s nyomorgatnak.

1692-ben rajtunk laknak s nyomorgatnak.

1693-ban rajtunk laknak s nyomorgatnak.

1694-ben is. Ó, Uram, könyörülj rajtunk, s elégeld meg ily hosszú ügyeinket s szabadíts meg.”.

Változatos tartalmánál fogva és formáját tekintve is új szint jelent a kolozsvári emlékirók alkotásai között *Vízaknai Bereczk (Briccius) György* naplója.⁶⁰ Az orvosi tanulmányok végett 1693-ban Hollandiába induló ifjú valóságos útinaplót vezet, s külföldön is rendszeresen megörökíti az évek folyamán látottakat és tapasztaltakat. Nem hagyja abba az írást hazajövele után sem, s így a XVIII. század második évtizedébe átnyúló feljegyzései a kurucok és labancok közötti ádáz harc hiteles forrása-ként jöhetnek számításba. Annál is inkább, mivel Vízaknai maga is közvetlen résztvevője az eseményeknek.

Vízaknai Bereczk útja több más honi akademitáéhoz hasonlóan az Odera menti Frankfurtba, majd holland egye-

temekre vezet. Másfél évszázada már annak, hogy alapvetően módosult az erdélyiek egyetemjárásának a gyakorlata, s a XVII. század végétől főleg protestáns főiskolák teremtik meg diákjaink továbbképzésének a lehetőségét.⁶¹ Vizaknai peregrinációjának kezdete 1693 augusztusának utolsó napjára esik, amikor az enyedi kollégiumban végzett tanulmányainak folytatása végett a maga vásárolta lovon elindult Besztercéről a nagy útra. Előkészületeiről nem sokat árul el, de hogy a bizonytalannak félelem és reménység között vágott neki, az kiderül az első sorok sóhajából: „Indulj hát legszomorúbb végzettől üzötten, mint akit a ló megzabolázhatatlan szilajsága életveszélybe sodort. Ó, balsors, minő pusztulásra szánsz engem?” Két hónap múlva érkezik az Odera menti Frankfurtba, ahol „tanulmányai számára szerfölött kedvező körülményekre talál”. Az itt töltött több mint négy hónap alatt Albinus professzor előadásait hallgatja gyakorlati orvostanról, illetve karteziánus filozófiáról. Közben az egyetemi étellel ismerkedik, s akárcsak tanítómestere Pápai Páriz Ferenc, a beilleszkedést az öltözéssel kezdi, hiszen: „A világ új arculata új külsőt öltetni készlet: a bujdosók ruházatát.” Az már a sors iróniája, hogy mindketten egyformán megjárták a német szabókkal. Pápainak 21 évvel korábban Boroszlóban „nagy drágán, rosszat” varrtak,⁶² s Vizaknai se tapasztalt jobbat a „német gúnyákról”, amint az kiderül az útinaplóba foglalt pontos kiadásjegyzékből.

A vele történeteket, látottakat és hallottakat szerzőnk röviden jegyzi fel, csupán a rendhagyó eseteket (fejedelmi látogatást, egymásra „habzó szájjal veselkedő” professzorok nevetséges látványát) meséli el bővebben. Csak sajnálni tudjuk szűkszavúságát, ha az ekkor kezdődő és 1696 februárjával záruló kiterjedt levelezésére gondolunk, amelyet enyedi professzoraival (Pápai Párizsal, Enyedi Istvánnal), öccseivel vagy pedig a szintén külföldön tanuló sorstársaival folytatott. A naplóban ugyanis megemlíti minden kapott vagy küldött levelet, de azok tartalmáról egy-két kivételtől eltekintve nem számol be. Minden bizonnyal Vizaknai egyéniségéről, műveltségéről és tájé-

kozottságáról, de a kor társadalmi, politikai, művelődési és vallási viszonyairól is teljesebb lenne a kép, ha szerzőnk más kortársak mintájára – akár távirati stílusban is – a leveleket beleszönte az útirajzba. Ha nem is tudjuk, hogy mit tartalmaz a mintegy 50 levél, maga a gyakori kapcsolatkeresés ténye is bizonyítja: a peregrinus sohasem szakadt el szülőföldjétől, és idegenben is figyelemmel és aggodással kíséri az otthoniak sorsát, s az egyetemjárás külföldön sohasem csupán az egyéni, öncélú épülés lehetősége, hanem tudatos készülés, hogy a bujdosó diák hasznára válhasson a közösségnek, amelyből vétetett.

Aggodalmas várakozás után kedvező híreket kap Németalföldről, és búcsút mondvá Frankfurtnak, továbbindul Hollandiába. Feljegyzései alapján nyomon követhető a megtett útvonal Berlinen, Hamburgon és Franekerán keresztül Leidenig. A legnagyobb élményt számára a 18 napos viszontagságos hajóút jelentette.

Az ámulatba ejtő holland tájak, a folyton újat látás vágya azonban feledtetik a tengeren kiállt gyötrelmeket, hősünk ismét hajóra száll, hogy meglátogathassa „a világnak második ékét”, Amszterdamot és az Apáczaik Csereóta erdélyi embernek oly ismerős Utrechtet. 1694 májusától kezdi látogatni Leidenben a kor ismert anatómusának, Govert Bidloónak előadásait, és ugyanitt botanikai ismereteit is bővíti. Különösen a bonctani gyakorlatokról, érdekes és tanulságos esetekről számol be részletesen. Itteni és későbbi, franekerai „hasznos experientiái” értékes adalékokat szolgáltatnak az erdélyi orvostörténelemnek.⁶³ A mai olvasó érdeklődésére inkább színes elbeszélései tarthatnak számot. „Csudálatos comedia játzsásokat, mesterséges ugrádozásokat”, csepűrágók mutatványait, idomított állatok produkcióit, azaz egy háromnapos vásár színpompás forgatagát örökíti meg, érzékeltetve annak hangulatát is.

Miután az anatómiában és botanikában megvetette tudományának „fundamentumát”, a már említett Franekerába megy az ismert sebész, Ábrahám Cyprianus előadásait és gyakorlati bemutatásait látogatni. Bejárva a medicina „darabos útjának pályáját”, itt fogják orvossá

avatni 1695 szeptemberében. A már ismertetett útvonalon indul vissza „ez sovány földről édes hazánkba”, tele reményekkel és azokkal a gondolatokkal, melyeket peregrinus társa búcsúztatásakor fogalmazott meg:

„Indulj utadra már, küzdelmek dandárja vár.
Szerencsésen törd meg rögét a durva földnek.”

Itthon Kolozsváron a tudomány művelése helyett közéleti szereplést kell vállalnia. Nem Vizaknai Bereczk az egyetlen, akit a XVII–XVIII. század fordulóján a történeti feltételek és a gyakran változó politikai helyzet részben vagy teljesen eltérít az eredetileg, választott pályától. Az a kor jött el, amikor a tudományos kutatásokra hivatottakból politikus, a jobbágyparasztból szabadságharcos és hadvezér, s a (legalább Bécs tervei szerint) literátornak szánt fejedelemivadékból nemzeti eszmény megtestesítője lett. Ebbe a vészterhes és ellentmondásos, megpróbáltatásokkal teli időszakba kalauzol el Vizaknai Bereczk György naplójának második, eseménytörténeti része.

Vizaknai nem magányos krónikása e viszontagságos kornak. A vallomástevők tábora népes, egyaránt kerülnek ki emlékirók a császárpártiak, Rákóczi hívei vagy a „harmadik utas” politikát hirdetők közül. A körülöttük zajló eseményeket a politikai meggyőződés függvényében többé-kevésbé hitelesen és tárgyilagosan örökítette meg Apor Péter, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Czegei Wass György, Vargyasi Dániel István, Szaniszló Zsigmond, Teleki Mihály, Wesselényi István s a kötetünkben helyet kapó Vizaknai Bereczk György, illetve Szakál Ferenc, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük.⁶⁴ Ma, közel háromszáz év távlatából, nem annyira a „lőtt dolgok”, a történések egymásutánosságának megrajzolása érdekes, hanem az ezekben részt vállaló vagy ezeket szemlélő egyén viszonyulása és értékítéletei. Ebben a szellemben lehet és kell emlékiróinkat értékelni.

Vizaknai Bereczk naplókönyvecskéjének második részét eseménytörténeti beszámolónak tekintjük, annak ellenére, hogy ez a tartalmi egység családtörténeti feljegyzésekkel indul. Családi életének néhány állomását örö-

kította meg itt, anélkül hogy valamennyi változásról, beszámolna. (Elhallgatja többek között első házasságát, valamint 1698-ban bekövetkezett válását.) Változást az 1703-as esztendő hoz, amikor szerzönket a Rákóczi-szabadságharc kezdetének évében városi assessornak választják meg. A közhivatal vállalása fordulatot hoz életében, s ettől kezdve a napló jellege is megváltozik. A rövid napi feljegyzések terjedelmes, az emlékezetre támaszkodó részletekkel váltakoznak, s családi jellegű közlésekre csak elvétve bukkanunk. Vizaknai alkotásának e fejezete Kolozsvár lakosságának a kuruc időkbeli magatartására és a Rákóczi-szabadságharc hullámzó menetére derít fényt az események e jelentékeny szereplőjének meglátásai alapján.

Kolozsvár a kuruc és a labanc csapatok között őrlődik, s a városnak, illetve lakóinak jócskán kijutott a változó hadiszerencse kedvezőtlen következményeiből. Vizaknainak sikerül ebben a nehéz helyzetben a rábizott felelősségteljes tisztséghez felnőnie. Számára az egyetlen lényeges kérdés: hogyan szolgálhatná a legeredményesebben városa és polgártársai érdekeit? Kétségek és vívódások közepette keresi a kiutat a válságos helyzetből, latolgatja a számba jöhető megoldásokat és következményeket. Tudja, a döntés óhatatlanul elkötelezettséget jelent egyik vagy másik oldalon, és ennek súlyos kihatásai lehetnek. Az események igazolták a fenntartásokat, hiszen a város 1703–1711 között többször cserélt gazdát. Az 1661-es emberpróbáló helyzet szinte megismétlődik, még a történetek kronológiája is sok hasonló vonást mutat a 43 évvel ezelőtti eset momentumaival. Az 1703-ban történetek mutatják: a hódítók s az erőszak módszerei a megfélemlítéstől a kifosztásig minden korban ugyanazok. Linczigh arról panaszkodott, hogy a németek visszaélései nem ismertek határt, s most Vizaknai hasonlót tapasztalhat: „mindenüket megeszik, isszák; semmink sem maradt”. S a párhuzam nem csak ez esetben szembeötlő.

A családi életben is a Linczighéhez hasonló megpróbáltatások érik. Négy évig nem láthatja családját és szeretett városát, és ezalatt három gyermekét ragadja el a pestis. Maga is „felette nagy betegségbe esik”, tizennégy hé-

tig fekszik. Nem csoda, hogy megtörtén tér haza Kolozsvárra 1711 februárjában. Újabb fontos közéleti megbízatásait (királybíró, majd főbíró, káptalan, azaz hiteleshelyi levélkereső, doktor, ispotálymester, eklézsia kurátora) fáradtan és keserűen nyugtázza: „Tituli sine vitulis”.

Vizaknai Bereczk naplója mint történeti forrás elsőrangú. Az író széles látókörét igazoló tartalmi sokrétősége kötetünk egyik legértékesebb és egyben legösszetettebb kútfőjévé avatja. Megbízható iskola és neveléstörténeti közlései az erdélyi iskolatörténetnek szolgáltatnak értékes adatokat. A kor orvosi ismereteit, a tudomány akkori színvonalát rögzítő feljegyzéseit pedig az erdélyi orvostörténet értékelheti. Helytörténészeink munkáját segítik elő pontos megfigyelései a kuruc-labanc háború általa bejárt hadszíntereiről. Küldetési, tárgyalásai, részvétele országgyűléseken, illetve Pekri Lőrinc táborában viselt hivatala révén a Rákóczi vezette szabadságharc összerdélyi, sőt magyarországi fordulatainak hűséges krónikása, tehát joggal tekinthető a politikai történet adatgazdag forrásának. Vizaknai Bereczk műve a XVII–XVIII. század szépirodalmában eligazodni óhajtó számára is tartogat érdekességeket. Feljegyzései jól példázzák, hogy olykor az irodalmi alkotás mennyire nem ismer műfaji korlátokat. Latin nyelvű versbetétei (magyarul mindössze négy verssorát írta), bár alkalmi jellegű költészet termékei, határozott poétikai rátermettségről tanúskodnak.

Az eddigiekből kitűnik, hogy Vizaknai Bereczk György alkotása értékes mint kútfő. De hogyan értékelhető a kútfő mint alkotás? Bevezetőnk terjedelmi megszorításai arra készítetnek, hogy csak jelzésszerűen mutassunk rá néhány értékbeli sajátosságra. Ismeretes, hogy az emlékiró irodalmi tevékenységének legfontosabb értékmérője az illető műveltsége, olvasottsága. A kolozsvári emlékirók sorából Vizaknai e téren is magasan kiemelkedik. Széles körű műveltségének alapjait a nagyenyedi évek alatt vetette meg, ahol Pápai Páriz Ferenc és a kollégium más elismert tanárainak volt tehetséges és szorgalmas tanítványa. A folytatás sem maradt el; a németországi és hollandiai tanulmányok nem korlátozódtak csak szakmai ismeretek megszerzésére. Frankfurtban, mint maga írja, „a karteziánus

bölcselet négy fő részét” tanulmányozta. Olvasmányai is bizonyítják filozófiai érdeklődését, hiszen könyveinek jegyzékében Coccejus, Cartesius, Albertus Magnus és Comenius munkái is szerepelnek. Mellettük, „a ládába elrakott könyvek” között ott sorakoznak a latin klasszikusok; Seneca, Vergilius és Ovidius. Könyveinek legnagyobb hányadát természetesen az orvosi tárgyú munkák képezik, ezekről pontos jegyzéket is készített naplókönyvecskéjében. A klasszikusok mellett a kortársak irodalmi tevékenysége is érdekli. Figyelemmel kíséri ezek munkásságát, mint azt az egykori tanítómesternek, Pápai Páriznak ajánlott verse is tanúsítja.⁶⁵

Naplójának stílusa nem egységes. A stílusváltást a két szerkezeti egység létrejöttének különböző körülményei okozzák. Az útirajz napi feljegyzései a művelődni vágyás, a minden iránti érdeklődés jegyében születtek. Az élmények ébresztette gondolatok csapongása emelkedett hangvételűvé teszi előadásmódját. Különösen a művészi képekben bővelkedő versstrófákon érezhető az érzelmi hullámzás. Találó hasonlatok, metaforák, felkiáltások és más stílusfordulatok élénkítik a mondanivalót. A prózai részekben is szemléletességre törekszik. Fecsegő barátjával történt esetét, mikor is fukarsággal vádolták, így zárja le: „de hála Istennek, hogy egészen, meg nem meztelenített égő torka barátomnak”.

A második részben az érzelmek háttérbe szorulnak. Vizaknai ez alkalommal az átéltek hiteles, tömör megörökítését tekinti feladatának. A tények rövid és tárgyyszerű közlése nem igényli a stílusalakzatok használatát, s a szövegezés, a mondatok fűzése is egyszerű lesz. A valóság kézzelfogható megörökítésére törekedve csak azt írja le, amit sokfelé jártában látott és tapasztalt. Ez a lényegretörés jellemzi nyelvezetét. Az úti élmények váltakozó magyar- és latinnyelvűségével szemben most alig-alig iktat be idegen szavakat. Úgy ír, mint aki élőszóval elbeszél, közvetlenül és könnyedén, azon a társalgási nyelven, amely a ma embere számára is olvasmányos és élvezhető.

A XVII. század végén nehéz ráismerni a század első felében még „kincsesnek” mondott Kolozsvárra. „Erdély nagy romlása” elhozza a lassú halódás időszakát, hiszen

– amint arra már utaltunk – a város sorsa szorosan összefüggött az önálló fejedelemség létevel. A város szerepének csökkenését siettető tényezők között említettük a súlyos következményekkel járó katonai zsarolások mellett a katasztrofális méretű természeti csapásokat is. A mérhetetlen szenvedést és anyagi kárt hozó egyik ilyen megpróbáltatás, az 1697-es tűzvész hatása alatt született meg a kötetben helyet kapó és Kolozsvár nagy részének pusztulását megörökítő *Siralmas Panasza*.⁶⁶ Szerzője Misztótfalusi Kis Miklós művelődéstörténetünk ismert, európai tekintélyű és jelentőségű alakja. Kiadványunk jellegéből eredően most csak e tűzvész ihlette verses beszámolóról, erről az értékes helytörténeti forrásról kívánunk megemlékezni. Hogy költemény is lehet történelmi kútfő, azt a homéroszi eposzok óta megannyi irodalmi alkotás bizonyította. Felbecsülhetetlen a jelentőségük olyan korok vagy történelmek esetében, amikor más természetű források alig maradtak fenn; amikor a múlt kutatója nagyrészt csak ezekre támaszkodhat. Vallatásuk és kritikai megszűrésük után sikerrel eleveníthető fel a régmúlt. Ilyen segédeszköz, tartalmánál és jellegénél fogva, Misztótfalusi Kis szuggesztív erejű éneke. A megrázó személyes vallomás nem csak a tűzvész méreteiről és szörnyű következményeiről tájékoztat. Egyben szenvedélyes hangú vádirat is az előkelők erkölcsi züllése, a város és az egész országrész pusztulását előidéző bűnös magatartás ellen. Mint annak idején Szamosközy, ő is szoros kapcsolatot lát a természeti csapás és Erdély romlása között.

A kálvinista történet szemléletnek megfelelően úgy véli, hogy a sors megérdemelten büntet, hiszen a hajdan gazdag, „kis Bécsnek” tartott Kolozsvár ez időben anyagi és erkölcsi szempontból egyaránt a mélypontra süllyedt, lakói pedig gonoszságukkal a Teremtő jogos haragját váltották ki. Az öntudatos polgár, akit nyugatról visszatérve konzervatív ellenfelek kicsinyes gyűlölködése fogad, éles hangon ostromozza polgártársait. A méltatlanul elszenvedett mellőzések és sérelmek hatására fakad ki irigység, áskálódás és hitszegés ellen. Heves indulatok és jogos sértődöttség adja kezébe a tollat, éppen úgy, mint egy évvel később, az ellene gyalázkodókkal leszámoló „Mentség” megírásakor.

Misztótfalusi Kis Miklós szerint a század folyamán Kolozsvárt szinte esztendőnként érte figyelmeztetés (ellenség tábor, cserebogár- és sáskajárás stb.), de lakói nem tértek vissza a régi tiszta erkölcsökhöz és hagyományokhoz, hanem ezeket bűnös szokásokkal cserélik fel. Németes öltözék, részegség, csalárdság és paráznaság mutatják a romlás útját, vetítik előre a katasztrófa méretű „olthatatlan tüzet”. Valóban, a város kétharmadát elemésztő lángok megfékezhetetlennek tűntek. Az oltást meg sem kísérlő „ellankadt szívű” polgárok tétlenül, a falakon kívülről szemlélték, hogyan terjed át a Magyar utcából kiinduló tűz a Szappan utcára, majd a város északi felét kettészelő Híd utcát megsemmisítve, miként lesz a lángok martalékává az Óvár, a Piac és a Monostor utca. Csak a város déli, a Szén utca és Közép utca, illetve a déli várfal határolta része maradt épen.

„Az emlékezetnek okáért íratott” prófétai hangú panasz és könyörgés a továbbiakban a tetemes kárt még súlyosabbá tevő, újabb emberáldozatokat követelő ítéletidőről tudósít. Ebben is a megtérésre való intést látja, s mind költeménye záró részében, mind a szervesen hozzátartozó „áhitatos Könyörgő Énekben”, a régi, boldogabb időkhöz való visszatérésre szólítja fel polgártársait.

Kis Miklós komor hangulatú verses ítélete a szűk látókörű provincializmus fölött határozottan költői tudásról és tehetségről tanúskodik. A tűz pusztítását, a természet romboló erejével szemben tehetetlen ember kiszolgáltatottságát drámai módon ecseteli. Könnyedén gördülő sorai, a mondanivalót hangsúlyozó beszédes bibliai képei, valamint a meggyőző erejű hasonlatok révén a könyv művésze a költészet mestereként is bizonyít. Sőt éppen e költeményének köszönhetően követelhet helyet magának a magyar zenekultúrában, újabb jelét adva sokoldalúságának. Hiszen a *Siralmas Panasz* a szerző által megzenésített formában terjed főleg a szegényebb néprétegek ajkán, és lesz gyorsan rendkívül népszerű. Kodály Zoltán értékelése szerint: „annyira magyar, hogy külföldi zeneelmélettel semmiképpen meg nem magyarázható, de a népdal-analógiák megértetik velünk”.⁶⁷ Ha Kis Miklós ellenségeinek, a kolozsvári református papoknak és professzoroknak a *Siralmas Panasz* csak olaj volt a tűzre és irigykedő gyűlölködésre

adott lehetőséget, a szerző mégis elérte célját. Az a szándék teljesedhetett be, amit a vers mottójául választott egyik idézetrészlet hivatott kifejezni:

„Írattassák meg ez a következő nemzetségnek hasznára...”⁶⁸

Egyéni életpályákat és a közösségben vállalt szerepeket sommázó emlékirataink sorát *Szakál Ferenc*, a XVII. század második felében és a XVIII. század első évtizedeiben élt kolozsvári asztalosmester történeti feljegyzései zárják.⁶⁹ A két évtizedet (1698–1718) felölelő feljegyzések szerzőjéről viszonylag keveset tudunk. A tehetsős és tanult Szakál 1657-ben született Kolozsváron, szász eredetű családból. Származására több ízben hivatkozik művében (a szász lakosság részéről tölt be világi és egyházi tisztségeket), s a német eredetet támasztja alá nevének Barth változata is. Munkájában magát következetesen Szakálnak írja, és feljegyzéseit magyar nyelven veti papírra. 1692 és 1726. között több alkalommal céhmesterré választják, s közben jelentős megbízatásokat tölt be a városi tisztségviselők sorában (az óvári negyed kapitánya, majd számvevő és osztóbíró), illetve az unitárius egyház vezetőségében (egyházfi, később gondnok).⁷⁰

Műfajilag Szakál naplója Linczigh János feljegyzéseihez áll legközelebb, bár a hajdani főbíró írása, mint láttuk, több emlékirói műforma összemosódásának a jegyét viseli magán. Szakál csak történeti naplót ír, de a *csak* itt nem jelent alábecsülést. Beszámolója az önállóságától megfosztott város sorsával azonosuló polgár életérzésének beszédes tanúsága.

Rokonítható vonás lehet a naplójegyzetek megírásának körülménye is. Benyomásunk szerint Szakált szintén a tekintélyt biztosító közéleti tisztség (fertálybeli kapitányság) készíteti írásra. Szerzőnk igyekszik az eseményeket azok megtörténte után azonnal vagy rövid időn belül feljegyezni, biztosítva azok életizét és tárgyyszerűségét. Hogy így cselekedett, arról az alábbi elszólásából értesülhettünk: „ez után 3–4 hetekkel írom ezt”. A mozgalmas történeti események részeseként ő is azokra a mozzanatokra összpontosít, amelyeknek közvetlen részese volt. Mint jó meg-

figyelő, környezetének, a körülötte történeteknek valóság-hű krónikása. Emlékiratának a részletekre kiterjedő aprólékosága és pontos tájékoztató jellege avatja művét értékes kútfővé.

A személyes nézőpont is Linczighet juttatja eszünkbe. Ellentétben az egyazon korban született és tartalmilag is sok közös vonást mutató Vizaknai-émlékezéssel, az országos politika történései helyett a helyi változásokat részeseíti előnyben. Az erdélyi kuruc mozgalomnak inkább a Kolozsvárt és közvetlen környékét érintő mozzanataira figyel. Elsősorban azt jegyzi fel, aminek részese volt, vagyis amit személyesen tapasztalt, és azokról ír, akikkel az események összehozták. A szubjektum előtérbe kerülésének magyarázata az, hogy Szakál, mint megannyi kortárs emlékiró, az éles politikai vetélkedés hatása alatt áll. Ez azonban nem zárja ki, hogy feljegyzéseiben a hallottak és a másoktól kapott információk is helyet kapjanak. Többször találunk a napi jegyzetekben erre utalást: „lengedez a hír”, „semmi hír eddig efelől nem hallatván”, „hertelen ilyen hírt indíta”, „itt híréül lévén, amint referáltatik azoktól, akik ott jelen voltak”, „új hír” stb.

A hallott események lejegyzésében tárgyilagosságra törekszik. Kritikai érzékre vall és szavahihetőségét támasztja alá, hogy semmit se rögzít addig, míg meg nem győződik a hír valódiságáról. Ilyen értelemben valóságos hitvallást fogalmaz meg: „... de minthogy mostan inkább több dolgokat nem igazán hirdetnek, mivel az igazat nem is merik valójában mondani, azért én akarván elvárni, mikor valóban hitelesen hallhassam azon dolgokat – de a mai napig is nem egyeznek efelől való hírek –, azért ezt várván, el is vétettem napját, mikor volt.”

Szakál feljegyzéseinek felépítése és taglalása is Linczigh munkájához áll a legközelebb. Szemben Segesvári-val, aki rövid, tényszerű adatokat közöl tömör feljegyzéseiben, illetve szemben Vizaknai Bereczkkel, aki utólagos eseménytörténeti beszámolókat készít, Szakál a történeteket egyénileg elbírálva tömörít vagy részletez. Nem törekszik valamennyi történés megörökítésére: Czegei Wass György kolozsvári vicekapitány majdnem napról napra vezetett naplóját⁷¹ olvasva derül ki, hogy Szakál néha

lényeges eseményeket mellőzött. Mivel állításunk fordítva is helyesnek tűnik (ti. Szakál feljegyzi azt, ami Czegei Wass figyelmeztetését elkerülte), a két emlékirat-változat egymást jól kiegészítő forrásnak tekinthető, és együttesen adják pontos esemény krónikáját a Kolozsváron 1700 és 1704 között történteknek. Az említett naplóval történő összevetés lehetőséget nyújt a sajátos hangvétel, az egyéni látásmód és a stílus érzékeltetésére. Lássuk, miként ír Szakál, illetve Czegei Wass ugyanarról az eseményről:

Szakál Ferenc

„Eodem anno die 16 Decembris, amely vasárnap vala, még éjszaka, vasárnapra virradólag olyan rettenetes zuhatar indula, olyan szél, milyen régóta nem volt, sőt ez vasárnap sok héjazatokat is rontott le a szél; a piaci templomról is sok cserepet lehányt, a Farkas utcai templomról is sokat megszagatván, lehányta ugyannyéra, hogy a templomból sokan ki is futottak, olyan lázadás volt. És az templomról a templom tetején levő vaskakast is kitekervén a tövéből, levetette, amely legnagyobb csuda, mivel azon kakasnak a töve, amint a templom tetejére volt csinálva, nem lévén lapos, se semmi olyforma laposságra, amelybe a szél beleakadhatott volna, mégis kitekerte és levetette. A piacon, a tanácsház szerint egynéhány héjazatokat lehányt, némelyeket inkább, némelyeket kevésbé, de a mostan nótába incurrált commendánsnak (Ludovi-

Czegei Wass György

„16. Decembris kiváltképpen való szélvész miatt sok károk estek az ház födeleiben, az melyik commendáns Jentis uram szállása fedelének is egy darabját elől levetette, több házoknak is szarvazatjokat és fedeleket rontotta le, az templomok cserepezéseket rútol meghányta és vesztegette, a Farkas utcai templomról az kakast is levetette. Gyaluban is az lakadalmas színnek fedelét egészen lerontotta; kémenyt is rontott le.”⁷²

cus de Gentisch) a szállások héjazatát újon lerontotta. Mindezekből igen rosszat jövendölnek az emberek. Ekkor, ez zuhatar alatt temettük el Nyerges Bálint[ot] (ez után 3–4 hetekkel írom ezt). Hallatik, hogy ez zuhatarkor lőtt volna Magyarországon a kurucoknak nagy csatájok Lévánál, mely ha úgy volt, ezután jobban meghalljuk.”

A feljegyzéseket olvasva következtethetünk a jó elbeszélőkészséggel rendelkező Szakál írói tehetségére. Az élőbeszéd alapuló, színekben gazdag nyelv, a régies mondat szerkesztés, a leírás érdekessége és elevensége jellemzői írásművészetének. Előadásmódja mentes a megtörténetek szárazon közlő beszámolóktól, vagy a másik végletet jelentő patrióta-vallásos inspirációból eredő érzelmességtől. Az események hiteles megrajzolása mellett a szereplők jellemzése is igen találóak. Mint hitbuzgó unitárius, nem tud belenyugodni a bécsi udvar pátfogását élvező jezsuiták hatalmi törekvéseibe. Így azután nem is titkolja, hogy mennyire ellenszenves számára az a jezsuita páter, aki „ennek a városnak bosszúságára járt”. Az Óvár kapitányaként gyűlt meg a baja a várost „bolondoskodtató” és a tanácsot semmibe vevő Vizkeleti Zsigmonddal, akiről korántsem hízelgő portrét rajzol. A közéleti szereplés amúgy sem csábítja, és igyekszik is a kellemetlen feladatokkal járó tisztségektől, mindenekeelőtt a fertálykapitányságtól megszabadulni. Ez – amint írja – „sok hátramaradásomra, káromra volt, sőt ami nagyobb, sok emberrel kelle gyakorta ízetlenkednem”. Ugyanígy nem titkolja véleményét a város rovására „sok méltatlan dolgot elkövető” császári katonákról sem. Élethű jellemzéseket készít a város lakóiról is. Amikor egy köztiszteletben álló polgár meghal, nekrológszerű naplójegyzetében egy-két vonással sikerülten eleveníti fel jellemét és életpályáját. Ilyennek ábrázolja a város főhadnagyát, aki szerinte „jó hírű-nevű”

és „igen becsűs ember”. II. Rákóczi Ferenc egyéniségéről mindössze egyetlen helyen olvashatunk feljegyzéseiben. Már akkor felismeri személyiségének jelentőségét, amikor 1703 elején Kolozsváron még csak „híre lengedez”. Nem külső vagy belső tulajdonságok leírásával jellemzi a reménykeltő szabadító, a „jó ügyekezeti” cselekvő fejedelmet, hanem a biblikus világ hasonlataival. Erdélyt Izraelhez, népét a sanyargatott sorsú, de „kiválasztott” zsidókéhoz hasonlítja, éppúgy, mint Szamosközy, Szalárdi és mások. Szakálnál a biblikus összevetés, a fejedelem-Megváltó párhuzam több, mint a kordivat sugallta stílusfordulat, Rákócziban „a magyarok testi szabadítóját” látja, aki nyomorgatott népét a császáriaktól, „a mostani római Heródes kegyetlensége” elől megmenti. Szakál és polgártársai számára nem kétséges, hogy „Rákóczi jó dologban indult meg”, s a reménykedés mellett a később beigazolódnó jogos féltést is kiérezzük soraiból: „csak a magyar uraimék is a magok gonosz erkölcsökkel ezen Isten, ez ember által feltett jószándékot el ne vesztegelnék”. Azonos gondolatok nyernek ugyanúgy megfogalmazást Czegei Wass György írásában, ahol Rákóczit „a magyar Izraelnek egyik Jézusa”-ként említi.⁷³ A pátoszos hang indokolt, hiszen II. Rákóczi Ferencet valóban mint Megváltót várta és tisztelte egész Erdély és Kolozsvár népe.

Szakál Ferenc történeti feljegyzései, bár elsősorban a kuruc-labanc vetélkedés eseményeit örökítették meg, a XVIII. század eleji Kolozsvár helytörténetéhez más adatokat is szolgáltatnak. Így olvashatunk a Fellegvár építésének kezdeteiről, illetve a városkép más változásairól. Nem lehet célunk valamennyi, a várostörténet szempontjából értékes és érdekes vonatkozásról szólni. Érezze át az olvasó a felfedezés örömét, ahogyan lapról lapra megismerkedik a hajdani várossal, egykori lakóinak életével és tetteivel.

*

A XVII. századi kolozsvári emlékirók most közlésre kerülő történeti feljegyzései a nagy múltú visszatekintő és napjainkban is gyarapodó erdélyi emlékirodalom értékes, de kevésbé ismert ágát képviselik. Bár tér- és időbeli

határaik adottak, szövevényes világukban nem könnyű eligazodni. Több szempontból értékelhető jelentőségükre most, kitekintőnk végén ismételten szeretnők felhívni a figyelmet.

Történetírásunk fejlődése és jövője elképzelhetetlen az első kézből származó források ismerete nélkül. Ahogyan a nyelv világában a szó, a zenében a népdal jelent kiindulópontot, úgy lesz minden korszak történetének alfája a történeti kútfő. Összefüggések kereséséhez, törvényszerűségek felismeréséhez és következtetések levonásához ugyanis az egyetlen járható út a forrásokon keresztül vezet. Általánosan ismert az is, hogy nagyszabású összefoglaló munkák megírását mindig meg kell előznie a kor tudományos követelményeinek mércéjét megütő kritikai forráskiadásoknak. Ha közel ötnegyed század viharos eseményeinek kolozsvári emlékeztetői írásaikkal hozzájárulhatnak e város történetének újabb összefoglalásához, akkor a jelen kötet messzemenően elérte célját.

Az emlékiratformák és így a városi emlékirat-változatok nélkülözhetetlen segédeszközei a historiográfiának. Jóllehet a történeti feljegyzések készítője kora eseményeit, a maga vagy mások életét és cselekedeteit egyéni szemszögből vizsgálja, a szubjektív szemléletű írás segítheti a múltban eligazodni kívánót. *Egymagában* azonban nem tisztázhat történeti igazságokat. Éppen ezért tévedés lenne kiragadott személyes vélemények alapján általános érvényű megállapításokat tenni. A forrásérték abban keresendő, hogy az emlékirat-irodalom termékei más jellegű kútfőkkel együtt hozzájárulnak a múlt sikeres felelevenítéséhez. Úgy véljük, hogy kötetünk forrásai, a XVII. századi kolozsvári emlékirók munkái ilyen szempontból új lehetőségeket tárnak fel.

Bálint József